

Dramski odgoj u osnovnoškolskoj nastavi hrvatskog jezika kao sredstvo prevencije maloljetničkog nasilja

Krakar, Manuela

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:385501>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-10**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI

FILOZOFSKI FAKULET U PULI

Manuela Krakar

DRAMSKI ODGOJ U OSNOVNOŠKOLSKOJ NASTAVI HRVATSKOG JEZIKA

KAO SREDSTVO PREVENCIJE MALOLJETNIČKOG NASILJA

Diplomski rad

Pula, 2019.

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI
FILOZOFSKI FAKULET U PULI

Manuela Krakar

**DRAMSKI ODGOJ U OSNOVNOŠKOLSKOJ NASTAVI HRVATSKOG JEZIKA
SA CILJEM PREVENCIJE MALOLJETNIČKOG NASILJA**

Diplomski rad

JMBAG: 0140008914, redovita studentica

Studijski smjer: Hrvatski jezik i književnost

Predmet: Metodika književnog odgoja i obrazovanja

Mentor: dr.sc. Marko Ljubešić

Komentorica: doc. dr. sc. Marlena Plavšić

Pula, rujan 2019.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI (diplomski rad)

Ja, dolje potpisana Manuela Krakar, kandidatkinja za magistra hrvatskog jezika i književnosti ovime izjavljujem da je ovaj Diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Diplomskog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Studentica

Manuela Krakar

U Puli, 30.09.2019.

IZJAVA o korištenju autorskog djela (diplomski rad)

Ja, Manuela Krakar, dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj diplomski rad pod nazivom Scenska umjetnost i emocionalni razvoj djeteta koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama. Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, 30.09.2019.

Potpis

Manuela Krakar

Sadržaj

UVOD	1
2. Nastavne metode	2
2.1 Dramski odgoj kao metoda	4
2.1.1 Dramski izraz.....	6
2.1.2 Dramska aktivnost	7
2.1.3 Dramska pedagogija	8
2.1.4 Pokret.....	8
2.2 Dramsko-scenski odgoj	9
3. Definiranje nasilnog ponašanja	12
3.1 Nasilje u školi	14
3.2 Uzroci nasilnog ponašanja.....	15
3.2.1. Učinak obitelji na nasilničko ponašanje	16
3.2.2. Individualni čimbenici koji utječu na nastanak nasilnog ponašanja.....	18
3.2.3. Učinak vršnjaka na nasilno ponašanje.....	19
3.2.4. Učinak medija na nasilno ponašanje	20
4. Vršnjačko nasilje	22
4.1. Karakteristike nasilnika/nasilnice.....	23
4.2. Žrtve nasilja	26
4.3 Osoba koja promatra nasilje	30
4.4. Posljedice nasilja među vršnjacima	31
4.5 Prevenција nasilnog ponašanja u školi	33
4.5.1 Školski preventivni programi	36
5. Dramska pedagogija.....	39
5.1. Dramsko-scenski odgoj u Hrvatskoj.....	39
5.2. Dramski odgoj u svijetu.....	41

5.3. Dva pristupa dramskom i scenskom odgoju.....	42
6. Drama u obrazovanju	44
6.1 Dramske metode	45
6.2. Tehnike i aktivnosti odgojne drame	46
7. Tehnike odgojne drame	48
7.1 Procesna drama	49
7.1.1. Važnost uloga u procesnoj drami	50
7.1.2. Struktura procesne drame	50
7.1.3. Vođenje procesne drame	51
7.2 Forum kazalište	52
7.3.Psihodrama	55
8. Dramski odgoj u nastavi hrvatskog jezika	58
8.1 Praktični primjeri aktivnosti odgojne drame u nastavi hrvatskog jezika s ciljem prevencije maloljetničkog nasilja	59
9. Prednosti odgojne drame	66
9.1 Odgojna drama i prevencija vršnjačkog nasilja.....	67
10. Zaključak	68
Literatura	70
Popis slika	75
SAŽETAK:.....	76

UVOD

Od malena je kazalište imalo važnu ulogu u mom životu te se paralelno kazališnim suživotom razvijala i ljubavi spram dramskom odgoju. Psihologije mi je oduvijek bila predmet interesa i maštala sam kako ću jednog dana raditi u *Domu za odgoj i obrazovanje*. Paralelno s diplomskim studijem hrvatskog jezika i književnosti odlučila sam upisati edukaciju za psihodramskog terapeuta kako bih upotpunila svoja znanja i vještine i bila korak bliže svom životnom cilju, približiti ljepotu kazališta i otkriti nove mogućnosti djeci s problemima u ponašanju. Tijekom studija imala sam priliku voditi dramske radionice u *Domu za odgoj i obrazovanje Pula* gdje sam u svom radu primjenjivala dramske tehnike i vježbe kojih sam se dotakla u samom diplomskom radu.

U prvim poglavljima diplomskoga rada definirat ću pojmove i karakteristike nastavnih metoda, dramskog, odgoja, dramske pedagogije i maloljetničkog nasilja. Središnja tema ovog rada biti će dramski odgoj u nastavi hrvatskog jezika kao sredstvo prevencije maloljetničkog nasilja. Nadalje ću opisati korištenje dramskih tehnika u nastavi hrvatskog jezika s ciljem prevencije maloljetničkog nasilja. Jedno poglavlje rada posvetit ću odgojnoj drami, elementima dramskog odgoja, dramskim igrama, vježbama i tehnikama. U radu ću iznijeti neke od primjera na koje se načine može primijeniti odgojna drama u nastavi Hrvatskog jezika kao sredstvo prevencije maloljetničkog nasilja. U sljedećem ću poglavlju ukazati na prednosti i važnost dramskog odgoja u nastavi. Namjeravam ukazati na važnost dramske igre i vježbe u nastavi i definirati njihova pravila i učinak. Na samom kraju, predložiti ću metodičko-didaktičke vježbe iz područja dramskog odgoja u nastavi Hrvatskog jezika koje mogu doprinijeti prevenciji maloljetničkog nasilja.

Iako se nastavni proces u Europi i svijetu posljednjih desetljeća bitno izmijenio, kod nas u najvećem broju slučajeva i dalje prevladava frontalni metodički oblik s jednosmjernom komunikacijom između učitelja i učenika. Danas bi svaki učitelj trebao biti svojevrzni organizator nastavnog sata u kojemu će učenici aktivno sudjelovati. Dramske metode omogućuju iskustveno učenje, odnosno učenje s razumijevanjem, a upravo takvom učenju teži suvremena škola. Dramskim se izrazom omogućuje da svaki učenik doživi odgojno-obrazovni sadržaj u skladu sa svojim mogućnostima, a da se pritom osjeća ugodno i ispunjeno.

2. Nastavne metode

Riječ metoda dolazi od grčke riječi *méthodos*, a znači način spoznavanja, sistem pravila i pristupa u proučavanju i otkrivanju pojava. (Lučić-Mumlek 2004: 74)

Termin nastavna metoda pripada posebnom području te još nosi naziv metoda odgoja i obrazovanja, metoda odgojno–obrazovnog procesa i metoda odgojno–obrazovnog rada. (Rosandić 1986: 257)

Nastavne metode možemo objasniti kao načine rada u nastavi. Poljak ističe da s obzirom da u nastavi sudjeluju nastavnik i učenici, svaka metoda ima dvostrano značenje, tj. odnosi se na način rada nastavnika i učenika (Poljak 1980: 74).

Meyer ukazuje kako se nerijetko događa da se na pojam „nastavne metode“ često promatra jednostrano, tj. sa stajališta nastavnika odnosno nastavnice. Metoda se tada definira kao način prenošenja gradiva ili metoda poučavanja, no te su definicije preuske iz razloga što ne samo nastavnik, već i učenici mogu biti u stanju metodički djelovati (usp. Meyer 2001: 44.).

Pri tome, naglašava Meyer, nije riječ samo o prenošenju gradiva, već o procesu aktivnog usvajanja pa zaključuje da su „nastavne metode oblici i postupci pomoću kojih nastavnici i učenici u institucionaliziranim okvirima škole usvajaju prirodnu i društvenu zbilju koja ih okružuje“ (Meyer 2001: 44).

Bognar i Matijević govore kako: „Metode su način aktiviranja, odnosno komuniciranja subjekata odgojno-obrazovnog procesa uz ostvarivanje zadataka. Odgojno-obrazovne strategije dijele se na metode, a one na veći broj postupaka. Metode temeljitije proučavaju metodike pojedinih odgojno-obrazovnih područja“ (Bognar – Matijević: 2002: 404).

Jurčić u svojoj knjizi Pedagoške kompetencije suvremenog učitelja iznosi Poljakovu definiciju koji definira nastavne metode kao didaktički promišljen i optimalno uređeni sustav aktivnosti poučavanja i učenja kojima je primarni cilj da učenik stekne određena znanja i vještine, razvije određene sposobnosti i druge relevantne osobine (usp. Jurčić 2012: 44).

U povijesnom razvoju didaktičke teorije i prakse, navodi Poljak, formirale su se ove nastavne metode:

1. metoda demonstracije
2. metoda praktičnih radova
3. metoda crtanja, odnosno ilustrativnih radova
4. metoda pisanih radova
5. metoda čitanja i rada na tekstu
6. metoda razgovora
7. metoda usmenog izlaganja (Poljak 1980: 74).

Načela kojima bi se svaki učitelj trebao rukovoditi prilikom izbora i obradbe književnog teksta jesu:

- Načelo odgojnosti koje podrazumijeva odgoj učenikova duha i karaktera, a u slučaju dramskog odgoja razvijanje ljubavi prema kazalištu.
- Načelo stvaralaštva podrazumijeva motiviranje učenika za stvaralaštvo, a učitelj to postiže time da i sam provodi stvaralačke postupke koji će biti poticaj učenicima.
- Načelo književnog jezika predstavlja osnovne spoznaje o svim oblicima hrvatskog jezika. (Težak 1996: 97)
- Načelo zavičajnosti je bitno načelo kojom se učitelj treba voditi prilikom izbora lektire, dakle birati ona književna djela koja su učenicima bliža po sadržaju, jeziku i stilu pisanja.
- Načelo međuovisnosti nastavnih područja znači povezivati sastavnice svih nastavnih područja Hrvatskog jezika.
- Načelo teksta podrazumijeva osposobljavanje učenika za samostalno stvaranje govorenih i pisanih tekstova.
- Načelo sadržajne, tekstovne i stilske raznovrsnosti odnosi se na upoznavanje učenika s raznovrsnim sadržajima, tekstovima i funkcionalnim stilovima.
- Načelo sadržajne kompetencije podrazumijeva govor i pisanje na standardnom hrvatskom jeziku, dakle nakon što učitelj obradi lektiru učenici bi trebali biti

kompetentni da samostalno prikažu usmeno ili pismeno sadržaj ili da primjene naučeno u nekim drugim pogledima.

- Načelo prosudbe se odnosi na osposobljavanje učenika za samostalnu prosudbu nekog teksta na misaonim, estetskim, osjećajnim i stilskim razinama.
- Načelo demokratičnosti na temelju kojeg je učitelj dužan svakom učeniku dati priliku da se izrazi pismeno ili usmeno bez obzira na njegova prijašnja (ne) postignuća.
- Načelo sustavnosti u nastavi književnosti se odnosi na početno čitanje i pisanje u osnovnoj školi. Dakle, kada govorimo o sustavnosti prilikom obradbe lektire, mislimo na postupak kojim ćemo doći do čitanja. Prvo učenike učimo slova, koja zatim spajamo u riječ, koje zatim spajamo u smislenu cjelinu odnosno rečenicu. Tek nakon toga učenici su sposobni čitati.
- Načelo ekonomičnosti upućuje nastavnika da organizira sat na način koji će učenici u što kraćem vremenu usvojiti određeno gradivo.
- Načelo primjerenosti je načelo kojim bi se učitelj trebao voditi prilikom izbora lektire i prilagoditi svoj izbor učenikovo dobi, jezičnoj i socijalnoj pripadnosti, umnoj razvijenosti i specifičnim sposobnostima.
- Načelo analize i sinteze odnosi se na spoznavanje određenih književnih pojava kao što je na primjer jezik pisanja, raščlanjivanje teksta.
- Načelo zornosti se odnosi na promatranje konkretnih predmeta. (Težak 1996:93-107)

2.1 Dramski odgoj kao metoda

Slavić nas podsjeća na Rosandićevu podjelu metoda: prema izvorima spoznaje, načinima i sredstvima prenošenja informacija, prema vanjskim i unutarnjim aktivnostima učenika te prema spoznajnoj i recepcijskoj aktivnosti učenika (Slavić 2011: 25). Dramski odgoj kao takav ubrajamo u metodu vanjskih aktivnosti učenika jer ona uključuje, osim slušanja, govorenja i pisanja, metodu pokazivanja i promatranja. Osim toga, dramski odgoj može pripadati i metodi unutarnje aktivnosti učenika jer uključuje metode doživljavanja, zapažanja, zamišljanja i razmišljanja.

Kada govorimo o tipu nastavnog sata nama je bitni dramski sat. Slavić nas upućuje na činjenicu kako takav sat ne treba biti posvećen nužno dramskom djelu jer je moguće

dramatizirati, kako navodi, sukob na ljevici u tridesetim godinama ili pak Matoševu novelu Kip domovine leta 188* (usp. Slavić 2011: 38).

Nastavnikov je zadatak upoznati učenike sa svim bitnim činjenicama i podacima kako bi sat bio uspješan (usp. Slavić 2011: 43).

Dramski rad za potrebe nastavnog procesa najčešće ne teži tomu da se pretvori u kazališnu predstavu jer kao „razredna drama“, dramska je aktivnost u funkciji odgoja i obrazovanja uže skupine sudionika. Dramski odgoj je usko vezan uz dramsku umjetnost, no postoji bitna razlika između ta dva pojma. U dramskoj umjetnosti se dramatski doživljaj svijeta pretvara u umjetnost, a u dramskom odgoju on se pretvara u igru.

Dramski odgoj nije isto što i dramska umjetnost, odnosno nije usmjeren na stvaranje kazališne predstave (usp. Lugomer 2001: 2). „Dok se u dramskoj umjetnosti dramatski doživljaj svijeta pretvara u umjetnost, u dramskom odgoju (ili dječjoj drami ili kreativnoj dramatici, kako se dramski odgoj još naziva) on se pretvara u organiziranu igru“ (Lugomer 2001: 3). Čagalj pak naglašava da dramski odgoj, baš kao i dramska i scenska umjetnost, podrazumijeva sklad jezičnih i nejezičnih oblika sporazumijevanja, likovne i glazbene elemente, a često se služi i izražajnim sredstvima plesa, dodajući i svoja specifična izražajna sredstva, pri čemu se radi o sintetičkoj povezanosti (Čagalj 2013: 1).

Različiti oblici suvremenog načina poučavanja i učenja žele zamijeniti knjiško učenje iskustvenim učenjem, a dramski odgoj jedan je od njih. Dramski odgoj ne razvija samo dramsku darovitost, već pomaže već pomaže razvijanju osjećajnosti, osjetilnosti, govornih sposobnosti, komunikacijskih vještina, mašte, kreativnosti, sklonosti, formiranju stavova te razvijanju društvene svijesti (kritičnosti, odgovornosti, snošljivosti, humanih moralnih uvjerenja i razumijevanju međuljudskih odnosa) te stjecanju samopouzdanja i sigurnosti. (Usp. Dramski odgoj u nastavi, Hrvatski centar za dramski odgoj, <http://www.hcdo.hr/knjiznica/strucni-clanci/valentina-kamber-dramski-odgoj-u-nastavi/> (preuzeto 9.6.2019.))

Dramski se odgoj odnosi na skup metoda poučavanja i učenja te je on kao takav odlično sredstvo za stjecanje općeg znanja. Postoji mnogo načina povezivanja dramskog odgoja sa nastavom jezika, umjetnosti, glazbe... Dramski odgoj može biti idealan ventil za sposobnosti darovite djece koja nekonvencionalno razmišljaju (usp. Scher - Verrall 2005: 25). Dakle krajnji cilj dramskog odgoja nije profesionalno bavljenje dramskom umjetnošću ili tek njezino lakše razumijevanje već dramski odgoj prije svega odgaja za život i namijenjen je svoj djeci (usp.

Krušić 2007: 13), bez obzira na to imaju li „glumački talent“ ili ne. „Svrha je dramskog odgoja, dakle, odgajanje za život, pripremanje djeteta za susret s realnošću“ (Lugomer 2001: 2). Možemo reći kako je svrha dramskog odgoja odgoj za život. Ines Škuflić-Horvat nam ukazuje na važnost odgojne dramu kao metode učenja pri čemu nas podsjeća kako je dramski odgoj koristan za razvoj ličnosti, iz razloga što se on temelji na iskustvu.

Specifičnost dramskog odgoja je da se služi dramskim izrazom kao vlastitim medijem. (Usp. Krušić 2007: 13) Dijeleći kroz zajednički odgojno-obrazovni proces i stvaralački rad probleme, napore te zadovoljstva zbog stjecanja znanja i postignutih učinaka, naglašava Krušić, članovi skupine se uzajamno osnažuju stvarajući tako pretpostavke za sljedeći korak, a to je drama kao javni čin, predstava, kazalište. „Usvajanjem različitih postupaka predstavljanja i pripovijedanja, unoseći sebe i svoje iskustvo u predstavu, sudionici stvaraju društveno relevantan oblik kojim aktivno sudjeluje u kulturi, stvaraju je i, što je najvažnije, žive je“. (Krušić 2007: 15).

Odgoj je »svjesno djelovanje na mlado biće u nastojanju da stekne osobine, navike prikladne u društvu«(Anić 2002: 853), dok je dramski odgoj oblik učenja i poučavanja dramskim iskustvom. Autorice u tekstu Kazališna/dramska umjetnost u odgojno-obrazovnom procesu: prijedlog klasifikacije i pojmovnika (2017., u tisku) pod pojmom dramski odgoj navode kako dramski odgoj »okuplja sve moguće aktivnosti u kojima se djeca i mladi susreću s dramom odnosno dramskim medijem.« (Gruić, Vignjević, Rimac, Jurinović: u tisku 4)

Dramska odgoj u hrvatsko-odgojnoj obrazovnoj praksi nije ništa novo, već se on kao takav kroz vrijeme razvijao u sklopu kazališta mladih i raznih dramskih studija. Većina nastavnika koja se bavi dramskim odgojem prvenstveno ima iskustvo u praktičnom radu, a tek onda je stekla iskustvo putem radionica i stručnih edukacija. Velik je broj stručne literature tek nedavno preveden na hrvatski jezik.(Usp. Krušić: 2008: 12)

2.1.1 Dramski izraz

Dramska izraz je svaki oblik izražavanja u kojem su stvarni ili izmišljeni događaji, bića, pojave, predmeti i odnosi predstavljeni pomoću odigranih uloga i situacija. Pomoću dramskog izraza možda ne možemo prikazati sve činjenice iz povijesti, ali možemo prikazati najvažnija pitanja i ključne događaje određene epohe te tako naučiti nešto o epohi u kojoj se odvijao. Osim toga pomoću dramskog izraza možemo prikazati neke umjetničke epohe ili pak „odigrati“ neke

dijelove slike (na primjer prikazati perspektivu likovnog djela u prostoru). Isto tako, moguće je dramatizirati ulomke knjige ili u korelaciji hrvatskoga jezika, povijesti i likovne umjetnosti »uprizoriti sliku Otona Ivekovića Dolazak Hrvata na more improvizirajući na licu mjesta tekst u skladu s preuzetim ulogama.« (Usp. Krušić: 2007: 13)

Takvih dramskih postupaka ima beskrajno mnogo i za njih nam ne treba da naučimo glumiti već trebamo iskoristiti vlastitu dramsku sposobnost koju svi posjedujemo jer je ona antropološka, no često zaboravljena osobina. (Usp. Krušić, 2007., 14)

2.1.2 Dramska aktivnost

Dramsku aktivnost možemo opisati kao fikcijsko, živo, proživljeno iskustvo koje je promatračima nezanimljivo, ali igraču tj. neposrednom sudioniku, biva uzbudljivo iskustvo, prepuno zadovoljstva i emocija. Krušić (2007) govori kako je dramska aktivnost izrazito privlačna jer djeluje »holistički integrirajući intelektualnu spoznaju, proživljene emocije i estetski doživljaj u cjelovito iskustvo koje potkrepljuje i osnažuje svaki dalji korak osobnog aktiviteta sudionika usmjerenog bilo na učenje, na osobni rast, na javno izražavanje ili pak na liječenje.« (Krušić 2007: 14)

Zahvaljujući dramskoj aktivnosti sudionici mogu: izraziti osjećaje, razviti govorne i izražajne sposobnosti, razvijati maštu, stjecati i razvijati društvenu svijest i moralna uvjerenja, učiti surađivati, cijeniti sebe i druge, razvijati poetičko-estetsku dimenziju (iskustvo umjetničkog stvaranja, oblikovanja, to jest dovođenja do javna izraza osobnosti sudionika dramskog stvaranja. (Usp. Krušić: 2007.: 14)

Kod sudionika dramskih aktivnosti nastoji se aktivirati samosvijest, samo aktivnost i vlastiti uvid u emocionalne doživljaje.

2.1.3 Dramska pedagogija

Kada govorimo o dramskoj pedagogiji mislimo na »skup metoda poučavanja i učenja koje se sustavno koriste dramskim izrazom kao čovjekovom sposobnošću kojom se služi tijekom sazrijevanja i odrastanja.« (Krušić, 2007., 14.) Krušić ističe kako se za odgojni dramski rad, naglašava, koriste se još nazivi odgojna drama, drama za odgoj, dok je, naročito u anglosaksonskim zemljama, potpuno udomaćeno nazivati ga naprosto dramom (Krušić 2007: 15). Dragović i Balić dramsku pedagogiju definiraju kao niz metoda (osnovne su dramska igra, vježba i tehnika) poučavanja i učenja dramskim izrazom u svim oblicima njegove pojavnosti, pri čemu je bitno istaknuti podudarnost ciljeva općeg odgoja i obrazovanja s onima dramskog odgoja (Dragović - Balić 2013: 203). Imajući na umu sve navedeno dramsku pedagogiju možemo objasniti kao različite oblike rada s djecom i mladima, pa tako kada govorimo o dramskoj pedagogiji mislimo i na upoznavanje djece s kazalištem, predstavom, ali i na ostale oblike dramskog rada. Treba imati na umu kako je dramska pedagogija nastala unutar školskog, a ne kazališnog sustava. Od davnina su se u okviru škola postavljale i igrale predstave. Dvadeseto stoljeće obilježio je novi pristup obrazovanju. Kazališta za djecu svoj je razvoj doživjelo u drugoj polovici 20. stoljeća te je time otvorilo nove mogućnosti susreta djece s kazalištem. U tom se periodu sve više počelo uključivati dramski medij u odgoj i obrazovanje djece. Pri čemu su nastala dva različita smjera: onaj u kojemu se dramski medij koristi u svrhu obrazovanja i odgoja (najčešće prisutni u školama u okviru redovite nastave) te drugi koji je prvenstveno služio kao medij za kreativno izražavanje sudionika (u dramskim grupama u školama). U Hrvatskoj je drugi smjer prisutniji, dok upotreba dramskog medija kao nastavne metode tek polako ulazi u obrazovni sustav.

2.1.4 Pokret

Kada govorimo o pokretu mislimo na svaku vrstu kretanja tj. promjenu položaja tijela. Danas postoji mnogo različitih definicija pokreta, no nama je zanimljiv rad autorice Ane Maletić koja u knjizi *Pokret i ples: teorija, praksa i metodika suvremene umjetnosti pokreta* (1983) ukazuje kako je veoma teško riječima opisati pokret te kako je pokret disciplina koja predstavlja vrstu neverbalne komunikacije. Pokret kao takav je disciplina koja se uči i

savladava. Pokret se temelji na vlastitom iskustvu. Često se o pokretu govori kao o vrsti odgoja i obrazovanja i iz toga ga razloga možemo povezati s dramskim odgojem. On se kao takav temelji na razvijanju stvaralaštva, odnosno na buđenju djetetovih kreativnih sposobnosti. Za to je potreban zaista veliki angažman nastavnika kako bi promijenio svoj tradicionalan pristup odgojnom i obrazovnom procesu u stvaralački.

Bitna ličnost za područje umjetnosti pokreta bio je učitelj, umjetnik i teoretičar Rudolf Laban (1879 – 1958). On je proučavao problematiku ljudskog pokreta krenuvši od njegove strukture, prostornih odnosa, izražajnih kvaliteta pa sve do psiho-bioloških i socijalnih aspekata. Labanova se učenja primjenjuju u plesu, ali i u odgoju i obrazovanju scenskih umjetnika te u rekreaciji. Zahvaljujući njegovom sustavu raščlambe pokreta, stvorena je i metoda racionaliziranja radnih pokreta u industriji. Laban je, nakon dugogodišnjeg pedagoškog i umjetničkog rada, sažeo sva svoja učenja i dao im naziv „umjetnost pokreta“ (Art of Movement), a s Lisom Ullmann razradio je svoja učenja za odgojne i obrazovne svrhe nazivajući ih „*modernim odgojnim plesom*“ (Modern Educational Dance). Takav naziv disciplini dao je iz razloga što smatra da ta disciplina ne djeluje odgojno samo u plesnom već u širem smislu, tj. da takav tip odgoja doprinosi razvijanju ličnosti. (Usp. Maletić 1983: 7 -10)

Kada govorimo o ljudskom pokretu mislimo na bilo koji pokret tijela kojim čovjek doživljava i proživljava određeno iskustvo, a to nas iskustvo dovodi do nekog cilja (na primjer razumjeti sebe, vlastitu fizionomiju, razumjeti druge, na taj način naučiti neko gradivo, proživjeti, odigrati, isprobati itd.). Labanova interpretacija odgojnoga plesa ukazuje nam na mnoge dobrobiti razvoja: poticanje, pobuđivanje i razvijanje osjećaja za oblik i kvalitetu pokreta; razvijanje svijesti o prostoru u kojem se pokret ostvaruje; razvijanje osjećaja za ritam, fraziranje i tok pokreta; poticanje na stvaralačku suradnju s ostalom djecom; prepoznavanje i osvješćivanje unutrašnjih poticaja na pokret; razvijanje mašte i stvaralaštva pokretom.

2.2 Dramsko-scenski odgoj

Danas se sve više pažnje ulaže razvoju kreativnih ličnosti kod mladih te kreativnost kao takva postaje temeljna karakteristika suvremenog koncepta odgoja i obrazovanja. Teoretičari se slažu u činjenici kako je teško izvesti definiciju stvaralaštva, međutim ističu kako je puno lakše prepoznati stvaralačke procese. S takvim će se zaključkom nedvojbeno složiti svaka osoba koja na ovaj ili onaj način radi s mladima. Svaki je odgajatelj u određenim trenucima svoga

rada s djecom i sam stvaralac. Kako bi pedagog mogao uvidjeti važnost kreativnog rada s djecom, nesputavanje, omogućavanje stvaralačke angažiranosti djece, taj isti pedagog mora imati bogato vlastito iskustvo jer se takav pedagog u svome radu na odgajanju i obrazovanju ne zadovoljava uvijek istim, poznatim i utvrđenim oblicima i metodama rada. (Usp. Nola 1987: 9)

„Pedagog koji nosi u sebi stvaralačke porive tragaće, osluškivati nastale titraje, gibanja u djece, istraživat će i osjetiti što se zbiva, te pronaći i metode pokretanja i protoka stvaralačkih procesa i put do svakog djeteta“ .(Usp. Nola 1987: 9)

Čagalj navodi kako dramsko-scenski odgoj djeluje na intelektualni, moralni, emocionalni, socijalni i estetski te na tjelesni razvoj, a utječe i na formiranje pogleda na svijet, tj. životnu filozofiju djeteta. (Čagalj 2013: 1)

Ladika smatra kako svaka umjetnost, pa tako i scenska umjetnost, treba biti posrednik koji djecu dovodi do puta saznanja ljepote života. Ona im pomaže da je prepoznaju, osjete, obogate se njome, da je preobraženu u stvaralaštvo prenose dalje, oplemenjujući tako, svaki na svoj način, i život oko sebe. (Usp. Ladika 1970: 146)

Čagalj nam u svom radu ukazuje na prednosti dramsko-scenskog odgoja:

- 1) igranje uloga utječe na rješavanje unutarnjih nemira, konflikata, strahova
- 2) razvija samosvijest i osjećaj važnosti i posebnosti
- 3) pomaže razvoju govora, modulaciji, dikciji, kvaliteti izričaja
- 4) uloga daje djetetu mogućnost da bude netko drugi i da tako bez zadržke prikaže svoja emocionalna stanja, te tako, kroz interakciju samo dođe do odgovora i rješenja
- 5) dijete na taj način spontano procesuirá negativne i pozitivne emocije
- 6) razvija samokontrolu, toleranciju, strpljenje, slušanje, poštivanje
- 7) kroz ulogu dijete bez straha ulazi u nove situacije, pripremajući se tako za realne životne situacije
- 8) dramske igre pomažu djetetu razlikovati san od stvarnosti
- 9) one povezuju djecu i potenciraju pozitivne odnose (Čagalj: 2013: 1)

Možemo zaključiti kako dramski odgoj ima bitnu ulogu u razvoju dječje ličnosti te kao takav pomaže djetetu da se lakše snađe u životu. Ističem kako dramski odgoj nije isto što i dramska umjetnost, što bi značilo da nije usmjeren na stvaranje kazališne predstave. Lugomer ističe kako se u dramskom odgoju dramatski doživljaj svijeta pretvara u organiziranu igru. (Lugomer 2000)

3. Definiranje nasilnog ponašanja

Postoji mnogo različitih pristupa definiranju nasilnog ponašanja. Olweus ističe kako je "nasilje među djecom opetovano ili trajna izloženost učenika negativnim postupcima jednoga učenika ili više njih. (Olweus 1998: 19-20) Autor smatra kako se o nasilju kod djece radi samo ako su uključena tri osnovna elementa:

- Negativni postupci – negativan postupak je namjerno nanošenje ozljeda drugoj osobi. Može biti fizički i verbalni. Fizičko nasilje je kada netko udara, gura ili sputava drugoga tjelesnim dodirima, dok verbalnim nasiljem nazivamo svaku vrstu izrugivanja, zadirivanja, ali i prijetnju. Osim toga, treba naglasiti kako se negativni postupci pojavljuju i bez uporabe riječi ili tjelesnog dodira – primjerice u obliku društvene izolacije, kreveljenjem, nepristojnim kretnjama ili odbijanjem da se udovolji željama druge osobe.
- Opetovano i trajno – kako bi se neki negativan postupak smatrao nasiljem on se mora ponavljati i biti trajan. Ovaj je uvjet bitan kako bi se iz pojave nasilja u školi isključili povremeni beznačajni sukobi između učenika, poput zadirivanja, a koji su sastavni dio igre i relativno prijateljske naravi.
- Asimetričan odnos snaga – termin nasilništvo se rabi samo tada kada između učenika postoji ne razmjernost snaga. Stvarni i/ili percipirani ne razmjernost snaga može se javiti u prilikama izravnog nasilništva ako je učenik (žrtva) zaista fizički slabiji u odnosu na učenika (zlostavljača), ako žrtva sebe doživljava fizički ili mentalno slabijom, ako postoji brojčani ne razmjernost između žrtve i zlostavljača.

U situacijama neizravnog nasilništva ne razmjernost snaga može se javiti u slučaju izolacije učenika iz grupe, širenju glasina i tome slično".

Lalić definira nasilno ponašanje "kao uporabu sile ili prijetnja silom koja se izražava kao izravno, tjelesno i neizravno, psihičko nasilje. Odnosi se na narušavanje tjelesnog i moralnog integriteta ljudi i drugih živih bića, oštećivanje i uništavanje predmeta, simbola i objekata. S obzirom da je nasilničko ponašanje složan i ambivalentan proces, ono se može izražavati stvarnom ili zamišljenom radnjom, riječima ili bez riječi, fizičkim djelovanjem, štetom koja se prouzroči sebi ili drugima, oblicima koje društvo ili društvene skupine odobravaju ili ne, gdje žrtva ne zna ili zna za nasilje". (Lalić 1999: 44)

Australski znanstvenik Kena Rigby (New Perspectives on Bullying, 2002) vršnjačko nasilje često definira kao oblik agresivnoga ponašanja u kojem postoji nerazmjernost moći između djeteta nasilnika i djeteta žrtve gdje nasilnik ima veću moć, a takvo se ponašanje učestalo ponavlja.

U hrvatskome se jeziku za vršnjačko nasilje ili *bullying* koriste termini: nasilje među djecom, zlostavljanje među djecom, vršnjačko nasilje, viktimizacija, školsko nasilje, problem žrtva/zlostavljač. Iako se termin nasilje među djecom najčešće koristi, Olweus nas upozorava na razliku u terminima nasilje i bullying. Olweus nasilje definira kao "agresivno ponašanje gdje napadač koristi svoje tijelo ili neki objekt kako bi nanio (relativno ozbiljnu) povredu ili neugodu drugoj osobi". (Olweus 1998: 5)

Nasilno se ponašanje može pojaviti u svim aspektima života osobe, počevši od obitelji, preko škole sve do slobodnog vremena, a najpodložniji nasilnom rješavanju problema smatraju se mlade osobe koje su u procesu sazrijevanja i formiranja identiteta i životnih stavova. Ciljevi nasilnika razlikuju se od osobe do osobe. Nekima je u cilju nanijeti štetu i bol, dok je drugima cilj postići nešto, bez obzira na to tko će stradati na tom putu. Osim toga postoje brojna djeca koja su sustavno uznemiravana i napadana od strane ostale djece. Škola, osim odgojne i obrazovne funkcije, isto tako ima i funkciju prenošenja društveno poželjnih vrijednosti jedne nacije. Bez obzira na to škola je mjesto u kojoj se okuplja velik broj djece, pa samim time često postaje i mjesto nasilja među djecom.

U literaturi možemo uočiti kako se navodi da postoje dva glavna oblika nasilja, a to su fizičko i verbalno nasilje. Fizičko je nasilje ono koje se najlakše uočava, a uključuje udaranje, štipanje, čupanje, naguravanje i slično. Verbalno nasilje često prati fizičko, a uključuje: vrijeđanje, širenje glasina, zadirkivanje, ismijavanje. Uz ova dva oblika nasilja, mogu se izdvojiti i četiri podvrste, odnosno četiri podoblika nasilja, a to su:

- Psihičko i emocionalno nasilje koje uključuje namjerno isključivanje žrtve iz zajedničkih aktivnosti razreda ili grupe, nazivanje pogrđnim imenima, širenje glasina s ciljem izolacije, oštećivanje djetetovih stvari. Ovim se postupcima djetetu nanosi duševna bol i sramota
- Seksualno nasilje koje podrazumijeva neželjeni fizički kontakt, spolno uznemiravanje i dobacivanje, uvredljive komentare.
- Kulturalno nasilje koje podrazumijeva vrijeđanje na nacionalnoj, religijskoj i rasnoj osnovi.
- Ekonomsko nasilje koje podrazumijeva krađu i iznuđivanje novca" (Zadravec 2014: 13)

Nasilje kao takvo se uvijek odvija svjesno, željeno i namjerno te je njegova svrha povrijediti te izazvati strah kroz prijetnje ili daljnju agresiju ili stvoriti zastrašenost. Nasilništvo je neprijateljska aktivnost. Svi se mogu složiti sa činjenicom kako je nasilje oblik neprihvatljivog ponašanja među djecom. Nasilje koje se događa stvara negativno ozračje u razredu te uzrokuje brojne poteškoće u ponašanju svih sudionika, i žrtava, i nasilnika ali i promatrača, te na takav način utječe na njihove obrazovne mogućnosti.

3.1 Nasilje u školi

Nasilje i zastrašivanje koje se odvija u školama postalo je ozbiljan problem diljem svijeta te ono na negativan način djeluje na školsku klimu, ometa pravo učenika na dobivanje potrebnog znanja te općenito na njegov cjelokupan razvoj. U užem smislu, nasilje u školi definira se kao pojava nasilnog ponašanja koje se događa u samoj školi. Ono podrazumijeva nekoliko mogućih odnosa: nasilno ponašanje jednog učenika/učenice prema drugom, nasilno ponašanje jedne grupe prema drugoj grupi učenika/učenica, nasilno ponašanje učenika/učenica prema nastavnicima/nastavnicama i nastavnika/nastavnica prema učenicima/učenicama.

Ovakvo određenje može značiti da se nasilje u školi definira prema samom mjestu događanja. Međutim, istraživanja su pokazala da se nasilje među djecom događa i u školskom dvorištu, na putu od škole do kuće ili na autobusnim stanicama. Također, ne događa samo među djecom. Sukobi djece i odraslih ili odraslih međusobno (roditelja i nastavnika/nastavnica) potaknuti zbivanjima u školi pojave su koje se ponekad mogu događati i van školskog prostora. Stoga samo mjesto događanja nasilja ne može biti jedini kriterij određenja nasilja u školi. Kako bi bolje razumjeli pojam nasilje u školi veoma je važno imati na umu da je nasilno ponašanje bilo kojeg od navedenih subjekata u vezi s odnosima u školi i okolnostima u njoj. Svaka pojava vršnjačkog nasilja nije uvijek direktno vezana za život škole. Krkeljić ukazuje na to da s obzirom na te činjenice nasilje u školi moglo bi odrediti kao pojavu koja se može dogoditi u vršnjačkoj interakciji među djecom, u interakciji odrasli – dijete, kao i među odraslima, ako je suština nasilnog odnosa u vezi sa životom škole.(Krkeljić 2003).

Kad se govori o nasilju u školi, najčešće se spominje vršnjačko nasilje koje poprima ozbiljne posljedice, kako za djecu koja su uključena u krug nasilja (nasilnik, žrtva, promatrači) tako i za roditelje, nastavnike, stručne suradnike i šire društveno okruženje.

3.2 Uzroci nasilnog ponašanja

Postoje brojni čimbenici koji mogu imati izravan ili neizravan učinak na mladu osobu, te koji idu u prilog razvoju poremećaja u ponašanju, odnosno čimbenici koji "usmjeravaju" djecu i mlade prema rizičnom (nasilnom) ponašanju.

Činitelji rizika i činitelji zaštite interaktivno djeluju prilikom razvoja svakog djeteta, te stvaraju određenu razinu otpornosti. Te čimbenike moguće je promatrati na različitim razinama djetetova okruženja: (Fraser 1997 prema Ajduković 1999: 1)

- 1) individualna razina (individualna psihološka i biološka obilježja)
- 2) razina neposrednog okruženja (obitelj, škola, susjedstvo)
- 3) šire socijalno okruženje (lokalna zajednica, regija, država).

Mnoga se djeca ponašaju nasilno, a da pritom ne znaju da je takvo ponašanje loše. Oni oponašaju svoju braću, sestre, roditelje, prijatelje ili osobe kojima se dive. Nažalost, ima djece koja ne znaju za bolji način komuniciranja sa okolinom, odnosno vršnjacima. Često im se takav način ponašanja čini "in", odnosno kao ponašanje u modi. Isto tako možemo naići i na djecu koja se ponašaju nasilno jer prolaze kroz teško razdoblje u svom životu.

Istraživanja su dokazala kako djeca koja vrše nasilje vrlo često dolaze iz obitelji u kojima se primjenjuje fizičko kažnjavanje ili nekakav drugi oblik nasilja, pa su djeca usvojila nasilje kao način rješavanja problema.

Faktori koji se ističu kao rizični faktori nasilnog ponašanja su:

- Obitelj (emocionalni odnos roditelja u ranom razvoju bez topline i pravog suosjećanja za dijete i njegove potrebe, popustljivost roditelja, ne postavljanje granice, nedovoljan nadzor djeteta, toleriranje agresivnog ponašanja djeteta te fizičko kažnjavanje djeteta).

- Individualne osobine djeteta (djeca snažnog temperamenta, impulzivna djeca, agresivna djeca, djeca koja uvijek moraju imati moć i kontrolu, fizički jači dječaci, djeca sa umanjenom sposobnosti suosjećanja).
- Individualna razina ponašanja
- Utjecaj vršnjačke grupe (postaju modeli ponašanja pa čak i nasilnog)
- Utjecaj medija (često i dugotrajno gledanje nasilja smanjuje osjetljivost na posljedice nasilja, te smanjuje suosjećajnost)
- Školsko okruženje (nedostatak bliskosti i prihvaćenosti svih učenika, te međusobnog poštovanja između nastavnika i učenika, i obrnuto, dovode do nasilničkog ponašanja u školi. Nereagiranje nastavnika i stručnih suradnika na nasilno ponašanje učenika i loš nadzor u određenim dijelovima olakšavaju nasilnim učenicima da budu nasilni i zastrašuju druge učenike).(Zečević 2010)

3.2.1. Učinak obitelji na nasilničko ponašanje

Mnogobrojne su teorije pokušale ukazati na koji način obitelj utječe na pojavu nasilnog ponašanja među djecom. Teorija privrženosti govori o razvoju unutarnjeg radnog modela odnosa u djeteta. Odnos koji nastaje te koji se odvija između djeteta i njegovog skrbnika/roditelja razvija se prema razini kvalitete samog početka interakcije između njih. Iz prvog odnosa dijete stvara sliku odnosa kakav bi trebao biti s drugim osobama. Ta prva iskustva prenosi i na buduće odnose koje će stvarati tijekom svojeg života te će se nastaviti ponašati u skladu svojih očekivanja. Ovakav model ponašanja određuje očekivanja koja osoba kasnije ima u odnosu na samog sebe i na druge. Privrženost se oblikuje prema traženim odgovorima i pažnji koju dijete dobiva od svojih skrbnika/roditelja. Ukoliko roditelji pružaju djetetu dovoljno ljubavi i znaju odgovoriti na njegove potrebe, dijete će razviti sigurni obrazac privrženosti, imat će povjerenja u ljude oko sebe i znati će kako postupati u novim situacijama. Međutim, ako roditelji nisu dosljedni i ne odgovaraju na djetetove potrebe te mu ne pružaju dovoljno pažnje i ljubavi, dijete će razviti nesigurni obrazac privrženosti. Prema stručno-znanstvenoj literaturi teorija obiteljskih sustava se temelji na tri pretpostavke. Prva pretpostavka ističe kako su obrasci

odnosa naučeni samo unutar obitelji te da se prenose kroz generacije. Iduća pretpostavka nadalje tvrdi da je trenutno individualno i obiteljsko ponašanje upravo rezultat takvih naučenih obrazaca odnosa. I posljednja, treća pretpostavka, kaže kako je obiteljski sustav homeostatičan. To znači da promjene u jednom dijelu sustava utječe na cjelokupan sustav. (Klever 2005; Prest i Protinsky, 1993 prema Velki 2012)

Obitelj možemo sagledati kao cjelinu koja se sastoji od različitih odnosa i interakcija njezinih članova. Karakterizira ju ravnoteža između individualnosti i povezanosti s ostalim članovima obitelji, kohezivnost, odnosno pozitivni i podržavajući odnosi unutar obitelji te autonomija, koja se odnosi na samostalno donošenje odluka i neovisno djelovanje. Problemi koji nastaju unutar jedne obitelji nikada se ne gledaju kao problem jednog pojedinca, tj. jednog člana obitelji, već oni zapravo predstavljaju disfunkciju obitelji kao cjeline. Kada se pojavi konflikt unutar bilo kojeg obiteljskog podsustava (npr. konflikt roditelj-dijete ili konflikti između roditelja), svi ostali obiteljski sustavi te emocionalna klima su pogođeni tim konfliktima. (Ingoldsby, Shaw i Garcia, 2001 prema Velki, 2012)

Teorija socijalnog učenja (Bandura 1973 prema Velki 2012) govori da djeca uče modeliranjem ponašanja drugih te potkrjepljivanjem tih ponašanja. Djeca promatraju svijet oko sebe i ponašanja osoba koja se nalaze u njihovoj okolini. Ako su u njihovoj obitelji konflikti, svađe i nasilja česta, ona to prihvaćaju kao prikladan način ponašanja te ga prenose van svoje obitelji, u druge situacije u kojima se nalaze, kao što je npr. škola. Osim toga, odobravanjem i potkrjepljivanjem agresivnog ponašanja u obitelji dijete se uči da nasilje može biti sredstvo s kojim postiže cilj.

Činjenica je kako obitelj ima ključnu i najbitniju ulogu u razvoju djeteta jer je obitelj primarna okolina u kojoj dijete odrasta. Osim toga, brojna istraživanja pokazuju kako važnu ulogu u nasilničkom ponašanju djece ima i struktura obitelji te se s obzirom na to uspoređuju jednoroditeljske obitelji s dvoroditeljskim. Jedan od važnijih razloga nastajanja nasilničkog ponašanja je odnos kakav roditelji imaju, bez obzira je li riječ o jedno ili dvoroditeljskim obiteljima. U obiteljima nasilne djece majke su češće izolirane i permisivne, dok očevi imaju puno veću moć u obitelji od njih. Može se dogoditi da ponekad iz takvih obitelji mogu proizaći i nasilnici koji su ujedno i žrtve nasilja jer neka istraživanja pokazuju kako oni češće imaju majke koje pokazuju ljutnju te nemaju autoritet u obitelji. Općenito, u obiteljima iz koje dolaze nasilna djeca, postoji narušena kvaliteta odnosa i povezanosti između članova obitelji. Kod nasilne djece ili djece nad kojima se odvija nasilje, roditelji su najčešće slabo ili nimalo uključeni u djetetove aktivnosti, posebno majke. Osim narušenog odnosa, prevladava i

negativna emocionalna klima te nedostaje empatije. Djeca koja se nasilno ponašaju imaju najmanje roditeljske podrške i njihovi roditelji su najmanje uključeni u njihove aktivnosti. Među njihovim roditeljima prevladavaju svađe, sukobi, nasilja. Istraživanjima je utvrđeno, kako djeca koja su svjedoci nasilja u obitelji imaju tri puta veću šansu postati nasilnicima u svojim školama. (Olweus 1998)

U najvećem broju istraživanja pokazalo se kako je autoritaran roditeljski stil odgoja najbolji prediktor nasilničkog ponašanja u djeteta. Olweus (1998) u istraživanjima navodi kako nedostatak topline i pažnje povećava vjerojatnost pojave kasnijeg nasilničkog ponašanja i neprijateljstva prema drugima, osobito kod dječaka.

3.2.2. Individualni čimbenici koji utječu na nastanak nasilnog ponašanja

Spol i dob su najčešće istraživane individualne dječje osobine povezane s nasilnim ponašanjem. Istraživanja su pokazala kako su dječaci više tjelesno nasilni. U posljednje se vrijeme sve više istražuje relacijsko nasilje koje karakterizira isključivanje iz društva, osvješćivanje tuđih veza i sl.

Marušić i Ivanec (2007) ističu spolne razlike u učestalosti i vrstama nasilnog vršnjačkog ponašanja u školama. Rezultati ukazuju na činjenicu da su dječaci češći počinitelji vršnjačkog nasilja te da se prema njima odvija više fizičkoga nasilja nego na djevojčicama. Zaključuje se da je nasilje najekstremniji oblik neprihvatljivog ponašanja djece. Ono utječe na njihove obrazovne mogućnosti, stvara negativno ozračje u razredu i uzrokuje brojne poteškoće u ponašanju svih sudionika. Istraživanja su pokazala da su dječaci nasilniji od djevojčica te da su učenici mlađe dobi manje skloni nasilju od učenika starije dobi. Djeca koja se osjećaju prihvaćenom od razreda i svojih vršnjaka čine manje nasilja od djece koja se smatraju odbačenima.

Velki i Kuterovac Jagodić (2014) upućuju nas na istraživanja Marini, Dane i Bosacki (2006), Perry, Williard i Perry (1990), Aluede i sur (2008), Kashani, Dueser i Reid (1991), Barrett i sur. (1996) koji ističu kako nasilnici agresiju smatraju uobičajenim obrascem ponašanja te kako očekuju uspjeh kada se nasilno ponašaju i kako ne očekuju negativne posljedice za svoja djela.

Krulić i Velki (2014) isto tako bitnim smatraju istraživanje Mayer, Salovey i Caruso (2004) koji su na temelju rezultata brojnih istraživanja stekli uvid kako zapravo postoji jedinstveni obrazac odnosa između nasilnog ponašanja i emocionalne inteligencije i to na način da niža razina emocionalne inteligencije dovodi do većeg broja nasilnog ponašanja, dok viša razina emocionalne inteligencije znači manje nasilnog ponašanja, ali i drugih problema vezanih uz ponašanja. Ono što treba navesti i što je pokazano u spomenutim istraživanjima, jest i činjenica da nadprosječno inteligentna djeca i učenici s boljim školskim uspjehom također mogu biti i sami nasilnici, što je u skladu s rezultatima prema kojima su neki nasilnici posebno socijalno vješti i inteligentni te mogu manipulirati pomagačima u nasilnom ponašanju i znalački odabirati najosjetljivije žrtve

3.2.3. Učinak vršnjaka na nasilno ponašanje

Većina se djece češće druži s vršnjacima koji imaju njima slične interese. Stoga ne čudi što agresivna djeca često imaju više prijatelja koji, kao i oni, vole kršiti pravila. Pronalaze prijatelje koji imaju slične karakteristike, osobine, interese i obrasce ponašanja, prijatelje koji zapravo podupiru njihova nasilnička ponašanja. Nerijetko su nasilna djeca popularna, posebno tijekom adolescencije, no to se više odnosi na dječake nego na djevojčice jer se njihovo nasilno ponašanje ne smatra normativnim ponašanjem. Iako su istraživanja potvrdila kako su nasilna djeca prihvaćena te često i popularna to ne znači da su zapravo omiljena u društvu, posebno ako je riječ o djeci koja su tjelesno nasilna.

Suživot s vršnjacima nije uvijek jednostavna stvar, on može biti kompleksan i ponekad izvor stresa za mladu osobu. Druženje s vršnjacima može potaknuti razvoj problema u mentalnom zdravlju adolescenta, ali može izazvati i psihičke probleme poput depresije. Što djeca bivaju starija to je jači utjecaj vršnjačke grupe na njihovo ponašanje.

Stručnjaci smatraju kako je kod mladih osoba, posebno adolescenata, prisutna želja za stjecanjem socijalnog statusa i pozicije moći u grupi te da bi čak trećina njih umjesto bliskog prijatelja radije izabrala moćniji status u grupi. Nasilnici svojim ponašanjem sebi omogućavaju takav status, status moćne i popularne osobe te svoje nasilno ponašanje koriste da bi zadržali ili povećali svoj status. Adolescentima je važno koji imaju status u grupi, a popularnost nosi brojne

povlastice. Osim toga, važna im je i povratna informacija koju dobivaju od strane svojih vršnjaka, kao i njihovo prihvaćanje, poštovanje i divljenje

3.2.4. Učinak medija na nasilno ponašanje

Novi mediji postali su dio svakodnevnice. Statistike pokazuju da djeca najviše vremena provode pred televizorom. Bezobzira na pozitivne učinke televizijskih ekrana, vrlo je važno upozoriti na loše utjecaje kako televizije, tako i drugih medija. Televizijski sadržaji često obiluju nasilnim scenama, no osim toga oni kao takvi mijenjaju način percepcije stvarnosti i osobito su ozbiljna zapreka u razlučivanju mašte od stvarnosti, poglavito kod djece. Nasilno ponašanje koje se u medijima prikazuje s mnogo detalja i objavljuje na naslovnicama, televizijskim ekranima i web-portalima može proizvesti imitiranje nasilnog ponašanja. Sindik (2012) tvrdi kako prosječno dijete može zaista postati agresivnije zbog gledanja uobičajenog televizijskog programa, a sa tom su se činjenicom složili i mnogi autori (Eron i Huesmann, 1986; Huesmann, Lagerpetz i Eron, 1984; Huesmann, 1986). Poznato je kako djeca promatraju i oponašaju druge, na isti način ona promatraju nasilne sadržaje koje vide. Promatranje nasilja djeluje na više načina. Često se na televizijskim programima pokazuju nasilna ponašanja, tzv. dobrih likova koji svojim agresivnim postupcima dolaze do pozitivnih ciljeva. Na takav način se može dogoditi da zbog televizijskog nasilja djeca postaju tolerantnija prema nasilju te im ono sve manje smeta. Bilić (2010) navodi da razlika između televizijskog, filmskog nasilja i nasilja u takvim igricama jest da djeca u slučaju igrica nisu samo pasivni primatelji, već najčešće aktivno sudjeluju i sukreiraju nasilje, tj. uključena su u nasilni svijet. Veliki broj istraživača ističe da je utjecaj računalnih i video igrica na nasilno ponašanje potencijalno moćnije od izloženosti nasilju na TV i filmskim ekranima.

Novi prostor u kojemu brojni mladi provode svoje nasilje je virtualni svijet. Svoje nasilje provode putem novog oblika izražavanja, tzv. cyber-nasilja. Novi oblik nasilja svakodnevno širi svoje područje i umrežava sve više djece i mladih. Ovim oblikom nasilja, precizniji naziv cyber-bullying ili elektroničko zlostavljanje, stručnjaci su se intenzivnije počeli baviti početkom 21. stoljeća. Ovaj oblik nasilja karakterističan je za elektroničku poštu, blogove, MMS porukama i SMS porukama, telefonima, web-stranicama, viber... Adolescentsko se nasilje iz škola i ulica sve više premješta u virtualni svijet, tj. na internet. Taj novi oblik nasilja

ne razlikuje se puno od adolescentskog nasilja s kojim smo do sada upoznali, razlika je samo u korištenju sredstava kojima se ono ostvaruje. Razlog zbog kojeg se mnogi adolescenti i mladi upuštaju se u virtualno nasilje je to što je ono anonimno. Korištenjem različitih lozinki i lažnih imena nasilnici skrivaju vlastiti identitet. Takav način nasilja iziskuje puno manje energije i osobnog riskiranja. Puno je jednostavnije napadati drugu osobu kada si sakriven 'iza ekrana' nego se s njime izravno suočiti. Takav oblik nasilja ima još gore posljedice, ne samo na žrtvu nasilja, već i na samog nasilnika. Baš zato što nasilnik djeluje iza ekrana, on nije u potpunosti svjestan štete koju nanosi drugoj osobi. Razvoj novih tehnologija omogućio je djeci i mladima tu tzv. navodnu nevidljivost, zapravo iluziju o anonimnosti i nevidljivosti. To mlade ohrabruje jer su uvjereni da ih je veoma teško otkriti, a time im slabi senzibilnost i empatija u odnosu na štetu koju nanose drugome. (Mandarić 2012) Nasilja na internetu svakim danom ima sve više. Roditelji često ne kontroliraju što djeca rade u *cyber* svijetu. Normalna je stvar od malena učiti djecu kako da pređu prometnu ulicu, ukazati im na opasnosti i učiti ih vještinama nužnima da bi izbjegli opasnost. Istu bi strategiju trebali upotrijebiti kako bismo naučili djecu kako da koriste virtualne oblike komunikacije na siguran i odgovoran način. Edukacija, razgovor i usmjeravanje djece iznimno su važni za razvijanje prikladna ponašanja.

4. Vršnjačko nasilje

Zadnjih se godina sve više priča o vršnjačkom nasilju iz razloga što velikom brzinom dolazi do širenja nasilja, kako u školama, tako i izvan nje. Rajhvan Bulat i Ajduković (2012) navode kako se vršnjačko nasilje smatra najčešćim oblikom nasilja među mladima, a koje može prerasti u ekstremne oblike antisocijalnog ponašanja. Za mlade osobe, djecu i adolescente, koji su podvrgnuti vršnjačkom nasilju koje ima elemente traumatskog događaja ono može predstavljati ozbiljne posljedice za njihovo psihičko i fizičko zdravlje. Vršnjačkim zlostavljanjem smatramo svako ponašanje kojemu je cilj povrijediti nekoga te mu nanijeti štetu. Obilježava ga ponavljanje i razlika u tjelesnoj i psihološkoj snazi koja se javlja između zlostavljača i djeteta nad kojim se nasilje odvija. Olweus (1998) navodi da je dijete zlostavljano onda kada je ono podvrgnuto učestalo nasilju i kada je trajno izloženo negativnim postupcima od strane jednog djeteta ili više djece. U okviru definicije ističu se tri bitna elementa: trajanje, negativni postupci i neravnotežan odnos snaga. Premda se nasilništvom može smatrati i pojedini slučaj ozbiljnog nasilja, u definiciji se ipak naglašava trajnost i ponavljanje negativnih postupaka. Pod negativnim postupcima podrazumijeva se djelovanje pojedinca kada on namjerno zadaje ili nastoji zadati ozljedu ili bilo kakvu neugodnost drugom pojedincu. Dijete koje je izloženo nasilju teško se brani i donekle je bespomoćno u odnosu prema onome tko se nasilno ponaša.

Kriteriji koji bi se trebali uzeti u obzir kada se prosuđuje o ozbiljnosti nekog nasilnog ponašanja su:

- oblik nasilnog ponašanja (blago zadirkivanje nasuprot tjelesnom napadu)
- trajanje nasilja (traje li kraće ili duže razdoblje)
- frekvencija nasilnog ponašanja (događa li se dnevno, tjedno ili manje često).

Rigby (2002 prema Sesar, 2011) ističe da manje ozbiljno nasilje podrazumijeva periodično zadirkivanje, nazivanje podrugljivim imenima i situacijsko isključivanje. Ono može biti neugodno, a s vremenom može i eskalirati te uključivati i ozbiljnije oblike nasilja. Umjereno ozbiljno vršnjačko nasilje podrazumijeva slučajeve kada je dijete kroz neko vrijeme subjekt sustavnih i bolnih oblika zlostavljanja. To može uključivati okrutno ruganje, kontinuirano isključivanje, prijetnje ili neke relativno umjerene oblike tjelesnog zlostavljanja npr. guranje ili

udaranje. Teški oblici nasilja javljaju se kada je zlostavljanje posebno okrutno i intenzivno, osobito ako se javlja u nekom produženom razdoblju i kada je jako uznemiravajuće za dijete koje je izloženo nasilju. Ono često uključuje ozbiljne oblike tjelesnog napada, ali o teškim oblicima nasilja možemo govoriti i u slučajevima kada netjelesni oblici vršnjačkog nasilja uključuju gotovo potpuno ili potpuno isključivanje iz grupe.

4.1. Karakteristike nasilnika/nasilnice

Olewus (1998) smatra kako je temeljna osobina tipičnog nasilnika agresivnost, kako prema vršnjacima, tako i prema odraslima (nastavnicima i roditeljima). Nasilnici imaju pozitivno stajalište prema nasilju i korištenju nasilnih sredstava. Često im je svojstvena naglost i snažna potreba da vladaju drugima, imaju malo sućuti prema žrtvi te imaju razvijeno pozitivno mišljenje o sebi. Postoji veliki broj razloga zašto neka djeca koriste svoje talente i sposobnosti za zlostavljanje drugih. Nitko se ne rađa kao nasilnik. Genetski se može imati temperament, ali to je samo jedan od faktora, osim njega utjecaju mogu imati i drugi faktori kao što su obiteljska atmosfera, školski život, zajednica i kultura (uključujući medije), koji dopuštaju ili potiču nasilno ponašanje. Ono u što smo u potpunosti sigurni je da se nasilno ponašanje uči, nasilnici uče kako postati nasilnici

Coloroso ističe da iako se razlikuju po načinima i metodama nasilništva, svi nasilnici imaju neke zajedničke crte: (Coloroso 2004)

- „vole dominirati nad drugima
- vole iskorištavati druge kako bi dobili ono što žele
- teško im je sagledati situaciju iz perspektive druge osobe
- zaokupljeni su isključivo svojim željama i zadovoljstvom te ne mare za potrebe, prava i osjećaje drugih
- skloni su ozljeđivanju druge djece kad roditelji ili druge odrasle osobe nisu u blizini
- projiciraju svoje vlastite neadekvatnosti na svoje mete kroz okrivljavanje, kritiku i lažne optužbe

- odbijaju preuzeti odgovornost za svoje ponašanje
- nedostaje im uvid, tj. sposobnost predviđanja i shvaćanja kratkoročnih, dugoročnih i mogućih nenamjernih posljedica njihovog trenutnog ponašanja
- gladni su "pažnje".

Nasilnici imaju nedostatak razumijevanje za ono što im se kaže, loše prosuđuju, nedostaje im selektivnog pamćenja, često su sumnjičavi, nekreativni te imaju kompulzivnu potrebu kontroliranja drugih. Nekada su i opsjednuti čistoćom. Nasilnici smatraju da će postići uspjeh jedino na način da upotrebljavaju svoju agresiju. Nisu osjetljivi na nanošenje boli i patnje. Izbor žrtve opravdavaju provokacijom od strane žrtve ili jednostavno zato što ne vole osobu koju biraju za žrtvu. Osim toga, često su nasilnici, u odnosu na ostale sudionike vršnjačkog nasilja, emocionalno nezreliji. Često imaju poteškoća u uspostavljanju i održavanju intimnih odnosa, manje su empatični, imaju česte promjene raspoloženja, nedosljedni su, lako se razljute, impulzivniji su i nemaju osjećaj krivnje ili grižnje savjesti. Osim toga, depresivnost i suicidalne misli se češće javljaju kod djece koja se nasilno ponašaju.

Uz niz zajedničkih karakteristika američki znanstvenici tijekom svojih istraživanja naišli su na više tipova nasilnika (Coloroso 2004):

- samouvjereni (reagiraju munjevito, osjećaju se superiornijim od svojih vršnjaka što može stvoriti krivu sliku kod ostale djece, pa mu se dive zbog odlučnosti i jake ličnosti)
- socijalni nasilnici (koriste glasine, verbalne uvrede kako bi svoje žrtve izbacili iz socijalnih aktivnosti)
- oboružani nasilnik (traži priliku za zlostavljanje kad ga nitko ne vidi, naizgled miran, ali hladan i bezosjećajan)
- hiperaktivni nasilnik (okrivljuje druge za svoje ispade, uglavnom imaju poteškoća u učenju i slabe ocjene, ljubomorni su na drugu djecu, te reagiraju agresijom i na male provokacije)
- nasilnik žrtva (istovremeno je i meta i nasilnik, napada puno slabije od sebe, potrebno mu je dokazivanje, jer je i sam žrtva – bilo od vršnjaka, starijih ili članova obitelji)
- grupa nasilnika (u osnovi su ova djeca kukavice i snažni su samo u grupi te rade stvari koje nikada ne bi izveli sami)

- banda nasilnika (zastrašujuća skupina djece, koja radi što hoće i svi ih se boje).

Djeca koja se nasilnički ponašaju izgledaju superiorno, što je često maska kojom prikrivaju bol i osjećaj neprilagođenosti. Ona racionaliziraju da im njihova prividna superiornost daje pravo da povrijede nekoga prema kome osjećaju prijezir, no u realnosti je to samo izgovor kako bi se osjećali bolje kroz omalovažavanje drugoga (Prpić 2006). Postoje mnogi znakovi nasilnog ponašanja djece i adolescenata koje bi roditelji, nastavnici i stručni suradnici mogli prepoznati te na taj način preventivno reagirati. Nasilno ponašanje se kao takvo može identificirati već kod djece u vrtiću.

Znakovi nasilnog ponašanja u male djece i djece predškolske dobi:

- "napadi bijesa koji traju dulje od 15 minuta i ne može ih nitko smiriti (roditelji, članovi obitelji...) pa im na kraju 'popuste'
- ispadi agresije često bez razloga
- impulzivni su, neustrašivi i energični
- konstantno odbijaju pravila i poslušnost odraslima
- nisu vezani uz roditelje; na nepoznatom mjestu ne traže roditelje i ne odlaze do njih
- često gledaju nasilje na televiziji, uživaju u nasilnim temama ili su zlobni prema vršnjacima

Znakovi nasilnog ponašanja kod djece koja pohađaju osnovnu školu:

- imaju lošiju pažnju i koncentraciju
- često ometaju školske aktivnosti
- imaju loš uspjeh u školi
- često upadaju u tučnjave s drugom djecom
- na razočaranja, kritike i zadirkivanje reagiraju iznimnom ljutnjom, krivnjom i osvetom
- često gledaju nasilne filmove i igraju nasilne igrice
- imaju malo prijatelja te su često neprihvaćeni zbog svojeg ponašanja

- sklapaju prijateljstva s drugom djecom koja su poznata po agresivnosti i neposlušnosti
- konstantno se suprotstavljaju odraslima
- zadirkuju i draže životinje
- osjećaju se frustrirano
- djeluju kao da ne suosjećaju s drugima

Znakovi nasilnog ponašanja kod adolescenata:

- ne poštuju autoritete
- nedostaje im suosjećanja za osjećaje i prava drugih
- probleme rješavaju nasilnim ponašanjem
- postižu loš školski uspjeh i izostaju iz škole bez razloga
- isključuju ih iz škole
- uzimaju alkohol i droge
- sudjeluju u tučnjavama, krađama i uništavanju javnog vlasništva" (Nasilje među djecom: <http://www.poliklinika-djeca.hr/publikacije/nasilje-medu-djecom-2>, pogledano: 09.07.2019.)

4.2. Žrtve nasilja

Baš kao što nasilnici imaju neke karakteristike, tako ih imaju i žrtve nasilja. Neki su mali, neki veliki, neki zgodni, neki pametni, neki manje pametni, neki su popularni, a neke skoro nitko ne voli. Ono što je zajedničko svim žrtvama nasilja je to da su oni odabir nasilnika. Svaka žrtva postaje objekt prijezira te primatelj verbalne, fizičke ili relacijske agresije (agresije u odnosima). Sve to se događa iz jednog jednostavnog razloga, a taj je što je žrtva drugačija na neki način. Kada nasilnik osjeti da nekoga može poniziti da bi se on sam osjećao superiorno (ili potvrdio svoj superiorni status), nije mu teško pronaći izgovor za odabiranjem žrtve nasilja (Prpić 2006).

Coloroso ističe kako žrtva nasilja može biti bilo tko: (Coloroso 2004: 64)

- "dijete koje je novo u četvrti
- najmlađe dijete u školi koje je zbog toga i najmanje, ponekad uplašeno ili nesigurno
- traumatizirano dijete koje je već povrijeđeno ranijom traumom, ekstremno osjetljivo, izbjegava vršnjake da bi izbjeglo bol i koje teško traži pomoć
- submisivno dijete, tjeskobno, niskog samopouzdanja i lako povodljivo te koje je spremno da udovoljava ili umiruje druge
- siromašna ili bogata djeca
- sramežljivo, rezervirano, tiho ili skromno, osjetljivo dijete
- pametno, bistro ili talentirano dijete je meta jer se ističe, drugačije je
- debelo ili mršavo dijete, visoko ili nisko
- dijete s fizičkim ili psihičkim poteškoćama".

Kada se promatra karakter i osobine žrtava one su češće od ostale djece: (Bilić, Buljan, Flander i Hrpka 2012: 271)

- opreznije
- anksioznije
- nesigurnije
- osjetljivije
- imaju slabije razvijene vještine komunikacije
- imaju slabije razvijene vještine rješavanja problema
- izolirane od druge djece, imaju malo prijatelja i često su same na igralištu i za vrijeme odmora iako su često bolje s učiteljima i drugim odraslim osobama nego ostala djeca)
- imaju slabije samopoštovanje i često sebe vide kao neprivlačne, neinteligentne i neznčajne te se krive zbog toga što su upravo one žrtve zlostavljanja.

- imaju prosječan ili bolji uspjeh u osnovnoj školi, no u srednjoj školi imaju slabiji školski uspjeh djeca s teškoćama u razvoju, djeca koja mucaju ili imaju motoričke poremećaje".

Većina istraživanja karakterizira žrtve kao djecu koja su po svom društvenom ponašanju submisivna ili pasivna po prirodi. Olweus (1998) ističe kako žrtve nasilja među djecom možemo podijeliti u dvije kategorije: pasivne (podložne) žrtve i provokativne žrtve. Pri čemu su pasivne žrtve dosta plašljive i nesigurnije od ostalih. Većinom je riječ o opreznim, osjetljivim, tihim osobama, koje se osjećaju manje sposobnima, posramljenima i neprivlačnima. U slučaju napada, počinju plakati te se povlače. Nedostaje im samopoštovanja i negativne su prema sebi i svom položaju. U školi, žrtve nasilja su osamljene, napuštene, nemaju prijatelje, nenasilne su te ne zadirkuju druge. Zbog toga se nasilništvo ne može protumačiti kao posljedica provociranja vršnjaka. Nisu sposobne izbjeći sukob humorom i ne snalaze se dobro u brzom i logičkom razmišljanju. Često izostaje podrška učitelja i predmetnih nastavnika te samih učenika, pa je kod njih prisutan osjećaj krivnje, osobito za vlastiti položaj unutar grupe.

Dječaci i djevojčice su podjednako često žrtve nasilja među vršnjacima, no ono se međusobno razlikuje. To je razlog što se aktivnosti u kojima sudjeluju dječaci i djevojčice razlikuju (dječaci sudjeluju u grubim aktivnostima, fizičkim natjecanjima i nadmetanjima, dok su djevojčice uključene u mirnije aktivnosti). Ne samo da su uključeni u različite aktivnosti, već su dječaci i djevojčice različito osjetljivi na pojedine oblike zlostavljanja. Dječaci su žrtve fizičkog, a djevojčice verbalnog i relacijskog nasilja. (Bilić, Buljan Flander i Hrpka, 2012)

Postoje znakovi koji mogu pomoći da prepoznamo ili posumnjamo da je neko dijete žrtva školskog nasilništva: (Stop nasilju među djecom:https://www.unicef.hr/wp-content/uploads/2015/09/Stop_nasilju_medju_djecom_prirucnik.pdf, pogledano 15.08.2019.)

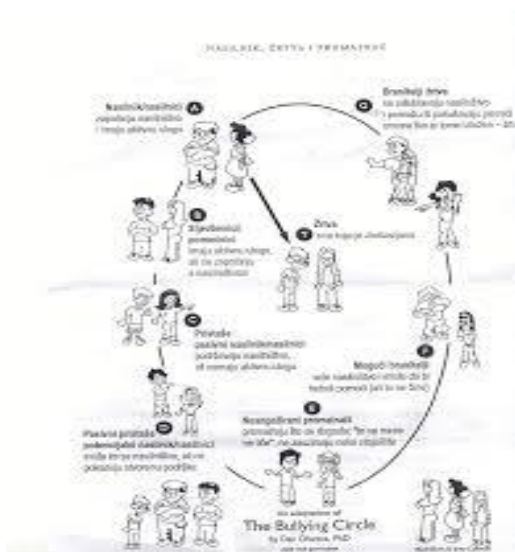
- "boje se ići u školu i iz nje
- mijenjaju uobičajeni put do škole
- mole roditelje da ih voze u školu
- odbijaju ići u školu
- 'bolesni' su ujutro prije škole, imaju glavobolje ili bolove u truhu

- pogoršava im se školski uspjeh
- dolaze kući s potrganom odjećom i oštećenim školskim knjigama
- dolaze kući izgladnjeli (uzet im je novac)
- postanu povučeni, niskog samopouzdanja
- postanu anksiozni, napeti, prestanu jesti
- prijete samoubojstvom ili ga pokušaju
- zaspu plačući, imaju noćne more
- ostaju bez svojih stvari, često 'gube' džeparac
- sve češće pitaju za novac ili počnu krasti (da daju nasilniku)
- odbijaju govoriti o tome što nije u redu
- imaju neobjašnjive modrice, ogrebotine i porezotine
- počnu zastrašivati drugu djecu
- postanu agresivni i depresivni
- počnu markirati
- daju nevjerovatne isprike za navedena ponašanja
- sami provode odmor, a prijatelji iz razreda zbog toga nisu zabrinuti
- ne biraju ih u grupnim sportovima
- traže blizinu učitelja
- nesigurni su i uznemireni ako trebaju izaći pred ploču, pred razred"

Kada je dijete žrtva nasilja kod njega se javlja trauma koja s vremenom prerasta u trajni ožiljak s kojim će se morati boriti cijeloga života. Simptomi te traume s vremenom se ne smanjuju već rastu i imaju direktan utjecaj na svaki segment života djeteta.

4.3 Osoba koja promatra nasilje

Osim žrtava i nasilnika, u procesu nasilja sudjeluje još jedna skupina, djeca promatrači. Oni indirektno sudjeluju u činu nasilja. Oni najčešće stoje sa strane, no mogu pomagati i ohrabrivati osobu koja inicira zlostavljanje. Nekad se događa da se iz straha pridružuju nasilnicima kako bi sami sebe zaštitili. Promatrači nasilja su nesigurni i prestrašeni, skloni prijeći na stranu nasilnika kako bi se zaštitili. Strahuju kako upravo oni mogu biti sljedeća žrtva, a neki suosjećaju s učenicom koji je žrtva i nesretni su što ne mogu pomoći. Nasilništvo stvara neugodno ozračje u kojemu se djeca osjećaju nesigurno. U istraživanju Kanetsuna i Smitha (2002), o kojemu u svom radu govori Sesar (2011), utvrđeno je kako 71% djece smatra da promatrači trebaju aktivnije intervenirati u slučajevima vršnjačkog nasilja na način da ga direktno zaustave ili da kažu nastavniku. Samo 30% djece misli da promatrači u stvarnosti to i urade. 31% ih smatra da promatrači ne poduzimaju ništa kako bi spriječili nasilje, samo nastoje izbjeći vlastitu uključenost, dok 23% uživa gledajući nasilje nad drugim vršnjacima. Prema rezultatima navedenog istraživanja, 10% djece smatra da se promatrači uopće ne uznemire zbog činjenice da je netko izložen nasilju.

Slika 1 Krug nasilja

Izvor: unizg.hr

Olweus (1998) navodi da kod svakog nasilja među vršnjacima uz žrtvu i glavnom počinitelja postoje:

(Stop nasilju među djecom:https://www.unicef.hr/wp-content/uploads/2015/09/Stop_nasilju_medju_djecom_prirucnik.pdf, pogledano 15.08.2019.)

- 'sljedbenici' - preuzimaju aktivnu ulogu, ali ne započinju nasilje
- pasivni počinitelji ili 'pristaše' - podržavaju nasilnička ponašanja, ali ne sudjeluju aktivno
- 'pasivni počinitelji' - oni čine publiku ili se smiju te na taj način potiču počinitelja nasilja
- 'promatrači' - oni stoje daleko, ali gledaju nasilje i ne zauzimaju stav
- 'mogući branitelji' - ne vole nasilje i misle da treba pomoći, ali ne pomažu žrtvi
- 'branitelji' - brane ili tješe žrtvu".

Istraživanja su pokazala da su promatrači prisutni u više od 85% slučajeva vršnjačkog nasilja, a ako djeca s nasilnim ponašanjem ne snose posljedice za svoje ponašanje, vrlo vjerojatno će ih ponoviti. Iz toga je razloga važno na vrijeme motivirati promatrače da reagiraju na način da se direktno obrate počinitelju nasilja ili preko odrasle osobe (nastavnika, stručnih suradnika ili zaposlenih u odgojno-obrazovnoj ustanovi) koji imaju veći socijalni status i tako oduzmu dio moći djetetu s nasilnim ponašanjem (Bilić, Buljan Flander i Hrpka, 2012)

4.4. Posljedice nasilja među vršnjacima ..

Nasilje koje se odvija među vršnjacima može ostaviti brojne negativne psihosocijalne posljedice i posljedice na psihičko zdravlje žrtve nasilja, ali isto tako i na nasilnika. Djeca koja su žrtve nasilja od svojih vršnjaka, imaju širok spektar zdravstvenih problema. Najčešće se javljaju je psihosomatski problemi, kao što su problemi spavanja, osjećaj napetosti, umor i vrtoglavica. Osim toga, česti su simptomi i depresivnost i anksioznost, koja se pojavljuje češće kod žrtava, nego kod nasilnika i promatrača. Nasilnici pak, češće pokazuju spomenute eksternalizirane simptome, kao što su problemi ponašanja, agresivnost, poremećaj pažnje i hiperaktivnost (Rajhvajn Bulat i Ajduković, 2012).

Bilić, Buljan Flander i Hrpka u svom radu navode kako posljedice nasilja za žrtve možemo sagledati na fizičkom, emocionalnom i psihosocijalnom planu, a u literaturi se

najčešće promatraju kao kratkoročne (one koje traju za vrijeme i neko vrijeme nakon proživljenog nasilja) te dugoročne posljedice (koje traju dulje te su prisutne i u odrasloj dobi).

Autori ističu kako su kratkoročne posljedice: (Bilić, Buljan, Flander i Hrpka 2012: 273-274)

- "kronični izostanci iz škole
- slabiji školski uspjeh
- pojačani strahovi
- slabije samopouzdanje i samopoštovanje
- osjećaj manje vrijednosti
- usamljenost
- povučенost
- osjećaj napuštenosti
- pretjerana osjetljivost
- suicidalne misli
- psihosomatski simptomi (glavobolja, bolovi u truhu, bolovi u leđima, vrtoglavica, poteškoće sa spavanjem, jutarnji umor

Dugoročne posljedice su:

- doživljaj sebe kao drugačije osobe od ostalih u društvu
- anksioznost
- depresija
- niže samopoštovanje
- poremećaj u prehrani
- osjećaj nemoći da se zauzme za sebe

- osjećaj da svijet nije sigurno mjesto
- naučena bespomoćnost, beznade
- ljutnja i ogorčenost na sebe
- ne uspijevaju ostvariti svoj potencijal (kako se nasilje među vršnjacima uglavnom događa u školi, učenici koji su dugotrajno izloženi nasilju školsko okruženje vide kao neprijateljsko, zastrašujuće te kroz veći dio školovanja prolaze osjećajući se anksiozno i nesigurno. Zbog toga često izostaju iz škole, a njihov školski uspjeh je nerijetko slabiji od onoga njihovih vršnjaka".

O ozbiljnosti nasilja među djecom govori i činjenica da ono ostavlja posljedice kako na žrtve nasilja, tako i na nasilnike, ali i na djecu koja to nasilje promatraju. Kolike će posljedice proživljeno nasilno ponašanje ostaviti na dijete ovisi o mnogi okom faktorima. Ukoliko nasilje nad djetetom traje duže dokazano je kako će i sama posljedice nasilja biti teže i trajnije.

4.5 Prevencija nasilnog ponašanja u školi

Nasilje je vrlo česta pojava u današnjem društvu, problem s kojim se susreću i odrasli i djeca. Na pojavu školskog nasilja utječu brojni faktori o kojima smo govorili prethodno u radu. U odgojno-obrazovnim institucijama, djeca su izložena raznim oblicima vršnjačkog nasilja. Posljedice takvog nasilja trpe svi: žrtva, nasilnik i oni koji prisustvuju scenama nasilja. Zato je veoma važno da svi akteri (zaposlenici, učenici, roditelji) aktivno surađuju kako bi djecu zaštitili od nasilja u školama i stvorili uvjete za njihovo sigurno odrastanje.

Danas je najpoznatija i najšire prihvaćena klasifikacija prevencije razvijena u području mentalnog zdravlja koja polazi od obuhvata potencijalnih korisnika preventivnih aktivnosti te razlikuje tri razine djelovanja: (IOM, 1994; NRC i IOM, 2009 prema Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti, 2010: 15

1. „Univerzalna (opća) prevencija je usmjerena na cijelu populaciju. Cilj je osigurati svim pojedincima dobivanje informacija i stjecanje vještina potrebnih za prevenciju određenog problema. Programi opće prevencije se usmjeravaju na velike skupine bez da se prethodno procjenjuje njihova razina rizika. Univerzalna prevencija odnosi se na cijelu populaciju ili populacijske skupine koje nisu identificirane na osnovi nekih skupnih ili individualnih rizika.

2. Selektivna prevencija je usmjerena na skupine populacije koje su pod povećanim rizikom u odnosu na opću populaciju. Za to je potrebno poznavanje rizičnih čimbenika za pojavu određenog ponašanja.

3. Indicirana prevencija je usmjerena na prepoznavanje i djelovanje prema onim pojedincima kod kojih su se već očitovala društveno neprihvatljiva ili osobno nepoželjna ponašanja. Cilj je uklanjanje ovih ponašanja ili smanjivanje njihove učestalosti i intenziteta".

Većina je nastavnika svjesna ozbiljnosti problema vršnjačkog nasilja, no mnogi nastavnici smatraju kako nisu osposobljeni djelotvorno intervenirati u slučajevima nasilničkog ponašanja ili čak da to nije njihova dužnost. Često se čuje mišljenje da problem s nasilnim učenicima, ako ih se i prijavi, neće uopće biti riješen ili neće biti riješen na kvalitetan način, što za posljedicu ima oklijevanje nastavnika da se suprotstave nasilnicima i pomognu žrtvama.

Vizek Vidović i sur. (2009.) navode kako prema istraživanjima, učenici čak i do 50% vremena u razredu ne provode radeći ono što bi trebali, a nastavnici u prosjeku za vrijeme sata interveniraju 16 puta kako bi održali disciplinu.

Među elementima primarnih školskih preventivnih programa protiv nasilja, koji imaju učinka, ističu se posebno sustavnost i strukturiranost programa, zatim dosljedna implementacija svih aktivnosti programa, vanjska edukacija, supervizija i podrška svim sudionicima programa, rane intervencije koje smanjuju vjerojatnost daljnjeg razvijanja nasilničkih ponašanja određenih pojedinaca, razvijanje životnih vještina te strategije "nulte tolerancije" na nasilje. Ključnima za učinkovitost primarnih preventivnih programa protiv nasilja u školi pokazale su se vanjska edukacija, supervizija i podrška. (Farrington, 1993 prema Mihić i Bašić 2008)

U osnovnim se i srednjim školama u Republici Hrvatskoj provodi niz različitih programa prevencije (opći i specifični programi), oblika školovanja (posebni, prilagođeni, pomoć u učenju, produženi stručni boravak i sl.) koje provode zaposlenici škole, vanjski suradnici, udruge ili druge institucije.

Bilić, Buljan, Flander i Hrpka (2012) navode kako je glavni cilj primarne prevencije zaustavljanje nasilja prije nego se ono dogodi, a prevencija je namijenjena cijeloj opća populacija.

Primarnom prevencijom nastoji se podići javna svijest svih građana, pružatelja socijalnih, zdravstvenih i obrazovnih usluga te onih koji stvaraju zakone i strategije vezane uz nasilje kao društveni problem.

Rad s djecom unutar primarne prevencije odnosi se na:

- "edukaciju o njihovim pravima
- prepoznavanje potencijalno opasnih situacija
- upoznavanje s načinima zaštite od nasilja
- prepoznavanje odraslih osoba koje djetetu mogu pružiti pomoć i podršku
- učenje socijalnih vještina te vještina nenasilnog rješavanja problema" (Bilić, Buljan, Flander i Hrpka 2012: 352)

Sekundarna prevencija namijenjena je djeci i obiteljima u riziku, odnosno članovima u društvu kod kojih postoji jedan ili više rizičnih faktora koji su povezani s nasiljem djece. Ona obuhvaća i aktivnosti koje se provode u zajednicama u kojima se zna da postoji povećana učestalost rizičnih čimbenika. Cilj sekundarne prevencije je smanjiti utjecaje rizičnih čimbenika te osnažiti čimbenike otpornosti. Aktivnosti koje se provode u sklopu sekundarne prevencije su edukacije, radionice, predavanja, neformalne škole, ali također obuhvaća i rad obiteljskih centara i savjetovališta za roditelje i djecu koje pružaju pomoć i podršku obiteljima te nude edukativne i informativne letke te brošure o pozitivnom roditeljstvu, ne nasilnom odgoju te prepoznavanju nasilja. (Bilić, Buljan Flander i Hrpka 2012: 353)

Tercijarna prevencija usmjerena je na djecu koja su već izložena nasilnom ponašanju te se koristi kao sinonim za tretman, odnosno intervenciju. Ciljevi tretmana su smanjenje poteškoća u ponašanju povezane s traumom (nasiljem), pomoć djetetu i obitelji da inkorporiraju traumu u svoj život te održe normalan tijek razvoja djeteta.

Svrha preventivnih programa je utjecati na pozitivan razvoj djece, osnažiti djecu i mlade, razviti potrebne i odgovarajuće socijalne vještine, prevenirati prve manifestacije rizičnih ponašanja.

4.5.1 Školski preventivni programi

Nasilje koje se odvija među djecom zabrinjavajuće je. Djeca, tj. osobe do 18 godine starosti, zaštićena su Ustavom Republike Hrvatske i međunarodnim dokumentima koje je naša država ratificirala. 1989. godine, od strane UN-a donesena je *Konvencija o pravima djeteta* koja u članku 19. govori o zaštiti djeteta od svakog oblika tjelesnog ili duševnog nasilja, povreda, iskorištavanja ili zlostavljanja. Program aktivnosti za sprječavanje nasilja među djecom i mladima je dokument koji regulira područje vršnjačkog nasilja u Republici Hrvatskoj, izdaje ga Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti, te je prihvaćen od Vlade Republike Hrvatske 25. veljače 2004.g. Uz taj Program, isto Ministarstvo donijelo je u listopadu 2004. godine i *Protokol o postupanju u slučaju nasilja među djecom i mladima*.

Sakoman (2009) nam ukazuje kako primarna prevencija, koje je dio plana i programa škola, može dati veliki doprinos zaštiti djece, ukoliko je ona utemeljena na znanstvenim spoznajama te ako se provodi korištenjem poglavito stručnih resursa samog školskog sustava, ali i suradnjom sa svim resursima lokalne zajednice. Osim toga autor u svom radu ističe kako su školski preventivni programi zamišljeni tako da bi svaki učenik do početka adolescencije trebao biti osposobljen za kvalitetno samo zaštitno reagiranje u situacijama u kojima je prisutno rizično ponašanje. Cilj takvih preventivnih programa je smanjiti broj mladih koji će doživjeti to početno rizično iskustvo. Škola je, nakon obitelji, najvažniji organizirani sustav. Škola ima mogućnost ispraviti barem dio propusta obitelji iz razloga što je jedini društveni odgojni sustav koji na jednom mjestu, na razini lokalne zajednice može okupiti gotovo svu djecu, njihove roditelje i mnoge stručnjake drugih ustanova. Škola traži stručnu pomoć od vanjskih institucija i odlučuje hoće li je prihvatiti te na koji način sve ono što joj nude drugi sustavi. Prevencija ovisnosti posebna je vrsta odgoja za zdravo i nerizično ponašanje, a odgoj je proces koji traje čitavo školovanje. Iz tog razloga, jedino dobro obučeni i motivirani stručnjaci tog sustava, koji su u svakodnevnoj interakciji s djecom, koji kontinuirano prate njihovo odrastanje, mogu biti nositelji i glavni kreatori preventivnih programa integriranih u kurikulum.

Školski preventivni program je sastavljen kao integralni dio odgojno-obrazovnog procesa koji, u najvećoj mjeri, neposredno provodi stručni kadar u školama. Njemu je temeljni cilj u interesu zaštite zdravlja smanjiti interes djece i mladeži za iskušavanje sredstava ovisnosti. Preventivni edukacijski programi imaju visok stupanj djelotvornosti te bi trebali biti implementirani u sve škole i za njih se mora osigurati adekvatno financiranje.

Odrednice svakog školskog preventivnog programa su:

- Odgovarajući edukacijski programi trebaju biti omogućeni svim dobnim skupinama od predškolske dobi do kraja školovanja.
- Metodologija tih programa mora biti dobro strukturirana i edukativni programi trebaju primijeniti one metode učenja sudionika koje uvažavaju potrebe mladih ljudi i podupiru kod njih razvoj odgovornosti za njihovo vlastito zdravlje.
- Potrebno je osnažiti uključivanje grupa vršnjaka i vježbanje životnih vještina.
- Školski preventivni programi trebaju biti integralni dio programa lokalne zajednice u koji su uključeni roditelji, mladež i sportski klubovi.
- Programi moraju biti prilagođeni lokalnoj situaciji i specifičnostima.
- Preventivni programi trebaju biti podvrgnuti kvantitativnoj i kvalitativnoj evaluaciji na različitim razinama. (Sakoman 2009)

Kvalitetan odgojni rad nije moguće provesti bez uspješne komunikacije između učenika i odgajatelja. Svaki bi učitelj trebao preispitati kako ga učenici doživljavaju. Dužnost je svakog učitelja konstantno učiti i unaprjeđivati samog sebe. Svaka bi škola trebala biti otvorena za komunikaciju s drugim društvenim sustavima i ustanovama, osobito s roditeljima

Postoje različiti školski preventivni programi, a škole na individualnoj razini odlučuju koje će provoditi. Među njima se ističu programi medijacije, kao i MUP-ov program "*Zajedno više možemo*".

Jedan od najvažnijih načina nenasilnog rješavanja sukoba je medijacija. "Medijacija je dobrovoljan proces u kojem sukobljene strane sukob žele razriješiti na civiliziran, nenasilan način uz posredovanje treće, nepristrane osobe. Proces medijacije osmišljen je tako da ne bude prijetnja sudionicima, a cilj je pridobiti strane na raspravu o činjenicama i osjećajima nastalim u sukobu" (Medijacija: <http://www.skole.hr/upload/new/newsattach/2484/Medijacija.pdf>, pogledano 3. lipnja 2019.)

Medijacija pokazuje izvrsne rezultate i visoku kvalitetu procesa. Nažalost, ona često nije u upotrebi, najčešće zbog nepoznavanja drugačijih oblika rješavanja sukoba na svim društvenim razinama. Medijacija je dogovorna te se obavlja uz pomoć treće, neutralne strane. Učenje i primjena medijacije u školama doprinosi vještinama nužnima za upravljanje sukobom, razvoj kulture dijaloga i nenasilnog komuniciranja te podizanje građanske odgovornosti. Mreža

mladih Hrvatske napravila je veliki korak u radu s vijećima učenika u Hrvatskoj, i to učenjem medijacije koristeći iskustva drugih. Razvili su projekt Medijacija u školama: primjena vršnjačke medijacije u radu vijeća učenika s namjerom uključivanja učenika/ica iz vijeća učenika i nastavnica/ica u primjenu i mentorstvo vršnjačke medijacije u hrvatskim srednjim školama. Ideja je da se učenike/ice, a posebno vijeća učenika, upozna i osnaži na primjenu vršnjačke medijacije u svakodnevnom rješavanju sukoba u školi. Aktivnosti koje su obavljali bile su:

- upoznati učenike/ice s nenasilnom komunikacijom te prednostima nenasilnog i suradničkog pristupa međuljudskim odnosima
- afirmirati praksu shvaćanja sukoba kao prilike za izgradnju i oblikovanje drugačijih odnosa i kvalitetnije komunikacije
- potaknuti na razumijevanje prednosti nenasilnog rješavanja sukoba u školi i svakodnevnom životu
- potaknuti učenike/ice na uporabu vršnjačke medijacije kao prostora utjecaja na smanjenje nasilja među učenicama/ici ma u školama i rješavanje problema iz školske svakodnevnice.

Proces medijacije vode medijatori/ice. Oni pomažu sukobljenim stranama pronaći njihove probleme i uzroke zabrinutosti. Njihova uloga je potaknuti sukobljene na suradničko traganje za obostrano zadovoljavajućim rješenjima.

Medijatorice i medijatori, stoga, u procesu medijacije:

- pomažu prepoznati pravi problem
- znaju da jedino sukobljene strane znaju što je za njih najbolje
- postavljaju pitanja
- brinu se da svatko ima dovoljno vremena reći sve što želi
- ne dopuštaju vrijeđanje, ruganje niti okrivljavanje
- ne staju na ničiju stranu čuvaju kao tajnu sve što se kaže u procesu medijacije" (Arvaj, Bužinkić i Đorđević 2010: 8- 9).

5. Dramska pedagogija

Dramska pedagogija podrazumijeva »skup metoda poučavanja i učenja koje se sustavno koriste dramskim izrazom kao čovjekovom sposobnošću kojom se služi tijekom sazrijevanja i odrastanja.« (Usp. Krušić 2007: 13 – 14)

Za odgojni dramski rad često se koriste i nazivi odgojna drama, drama za odgoj, dok je, naročito u anglosaksonskim zemljama, potpuno udomaćeno nazivati ga naprosto dramom. (Krušić 2007: 15). Osim toga dramsku pedagogiju možemo definirati kao niz poučavanja i učenja dramskim izrazom.

Jedna od glavnih specifičnosti odgojne drame jest činjenica da se radi o dramskoj aktivnosti čiji nije prvotni cilj javno izvođenje. Svrha odgojne drame jest učenje i osobni rast sudionika. Ona se ne događa na pozornici već u okruženjima kao što su razredi, dramski studiji ili socijalizacijske/terapijske grupe kako bi se ostvarili odgojni i obrazovni ciljevi. Osim toga važno je napomenuti kako da bi odgojna drama bila uspješna moraju sudjelovati svi članovi grupe u njezinom zbivanju. Odgojna drama je neponovljiva i jedinstvena. Od sudionika se ne očekuje da „glume“, a uloge koje preuzimaju su najčešće skupne (stanari naselja, putnici u svemir, vilinski svijet i sl.). Uloge koje sudionici preuzimaju ne zahtijevaju veliku karakternu preobrazbu već služe kao okvir koji sudionike uključuje u aktivno praćenje i djelovanje u fikcijskoj radnji odgojne drame. (Bančić i sur., 2007)

Odgojna drama kao takva cijenjena je disciplina u mnogim razvijenim zapadnim sredinama. Odgojna drama doprinosi razvoju zdrave samokritičnosti i konstruktivnih načina nošenja sa životnim problemima.

5.1. Dramsko-scenski odgoj u Hrvatskoj

Autori Dragović i Balić govore kako je o važnosti dramskog odgoja govorila još 60-ih i 70-ih godina prošloga stoljeća Zvezdana Ladika, utemeljiteljica hrvatske dramske pedagogije i najistaknutija naša dramska pedagoginja. Autorica Teodora Vigato u knjizi *Metodički pristupi scenskoj kulturi* ističe kako se prvi zapisi o sustavnom radu na scenskom odgoju nalaze u Biltenima Centra za kazalište lutaka u Zagrebu koji su izlazili u okviru Saveza društava Naša djeca Hrvatske. Od osoba vezanih za početke dramskog odgoja navodi: „Dramskim

pedagoškim radom u Hrvatskoj među prvima se bavila Đurđa Dević, redateljica Zagrebačkog kazališta mladih. Zajedno sa Zvezdanom Ladikom i Slavenkom Čečuk šezdesetih i sedamdesetih godina postavila je osnove za današnji rad Učilišta ZeKaeMa. Prvo izdanje priručnika *Dramske igre* izašlo je 1970. godine u izdanju *Centra za izvanškolski odgoj*, koji je djelovao u sastavu *Saveza društava Naša djeca Hrvatske*, na inicijativu Danice Nole“ (Vigato 2011: 67)

Priručnik *Dramske igre* objavljen je u obliku samostalnih kartonskih likova smještenih u plastičnoj torbici, a na svakom je kartonu bila po jedna igra, koja je, uz opis sadržaja, imala posebnu oznaku u funkciji kodeksa klasifikacije igara. U časopisu *Umjetnost i dijete* bilježile su se sve dobre ideje koje se odnose na dramski odgoj u školi i izvan škole.

Vigato ističe kako je scenski odgoj na području Hrvatske, u razdoblju nakon Drugog svjetskog rata pa sve do prvog desetljeća 21. obilježen brojnim novim oblicima rada te su tako šezdesete godine predstavljale godine traženja dječjeg scenskog izraza. U sedamdesetima se nametala improvizacija kao temeljni oblik rada, osamdesetih se Hrvatska otvara prema svjetskim strujanjima u dramskoj pedagogiji, devedesete su bile svojevrsna priprema za novi oblik scenskog odgoja, dok je prvo desetljeće 21. stoljeća obilježeno novim edukacijskim kazališnim metodama, ali i sintezom pedesetogodišnjeg rada dramske pedagogije u Hrvatskoj. (usp. Vigato 2011: 67)

Bezobzira što se početkom dramske pedagogije u Hrvatskoj smatraju 60-te i 70-te godina 20. stoljeća te rad *Zagrebačkog kazališta mladih*, za promicanje dramske pedagogije danas, kako ističu autori Dragović i Balić, najzaslužniji je *Hrvatski centar za dramski odgoj (HCDO)*, nevladina udruga osnovana 1996. godine: „HCDO je pokretač mnogih radionica i seminara s područja dramske pedagogije i drame za odgoj, namijenjenih stručnjacima različitih profila (učiteljima, odgojiteljima, dramskim pedagogima, socijalnim radnicima, psiholozima, rehabilitatorima...) koji kroz navedeni oblik rada HCDO-a, a prema utvrđenim kriterijima, stječu zvanje dramskog pedagoga. HCDO, nadalje, nastoji i svojim glasilom *Dramski odgoj*, kao i istoimenom bibliotekom, dodatno senzibilizirati te educirati javnost u području dramskog odgoja – 13 objavljivanjem članaka svjetskih i domaćih dramskih pedagoga iz područja teorije dramskog odgoja/drame za odgoj, ali i prenošenjem iskustava iz prakse (svjetske i domaće) koja svjedoče o dramskom odgoju kao mogućoj komunikacijskoj metodi u radu s različitim dobnim skupinama, bez obzira na to je li pritom konkretan cilj drame kreativno provođenje slobodnog vremena, edukacija, prevencija neprimjerenog/neprikladnog ponašanja,

prevencija ovisnosti, terapija dramom ili dramski izraz kao način poboljšanja kvalitete življenja u lokalnim zajednicama“. (Dragović-Balić 2013: 204)

Upravo je *Hrvatski centar za dramski odgoj (HCDO)* zaslužan što su zaživjela su u Hrvatskoj vrijedna postignuća europske i svjetske dramske pedagogije u radu školskih dramskih skupina, ali i hrvatskih dječjih kazališta i drugih odgojno-obrazovnih ustanova. HCDO navodi kako su njihovi temeljni ciljevi: promicanje, predstavljanje i istraživanje dramskog i kazališnog odgoja kao sastavnog dijela humanističkog odgoja, poticanje razvoja teorije i prakse koja ispituje povezanost drame, kazališta i odgoja, prikupljanje, prijenos i popularizacija iskustva s područja dramskog i kazališnog odgoja u Hrvatskoj i inozemstvu. (usp. Čubrilo 2008: 268)

5.2. Dramski odgoj u svijetu

Temelje odgojne drame pronalazimo u radovima Petera Sladea koji se zbog svojeg djelovanja u Velikoj Britaniji (1940-ih i 1950-ih godina) smatra tvorcem i glavnim promicateljem pojma dječja drama. Osim njega značajan utjecaj u dramsko pedagoškom svijetu imao je Brian Way. Kada je govorio o dječjoj drami Slade je mislio na spontanu dječju dramsku igru, no i organiziranu i stručno vođenu dramsku igru.. Nadovezujući se na rad Sladea i Waya, u drugoj polovini dvadesetog stoljeća od 1960-ih do konca 1980-ih dramski se odgojni rad u zemljama engleskog govornog područja (Engleska, Australija, SAD, Kanada i dr.) snažno ukorjenjuje u školski sustav. Aktivnosti poput uvježbavanja glumačkih vještina, analiza tekstualne građe, postavljanje te samo izvođenje predstave padaju u drugi plan, dok je temeljni cilj ovakvog rada s djecom i mladima bio otvaranje prostora za dječju kreativnost, osobni razvoj i samo izražavanje kroz dramski medij.

U proteklih četrdeset godina teorija i praksa granaju se u više smjerova, a kao krovni pojam koji okuplja različita usmjerenja rabi se odgojna drama (eng. drama in education). Autori Taylor i Warner u svom radu ističu kako su predstavnici odgojne drame su Cecily O'Neill, Dorothy Heathcote i Gavin Bolton. Kada se govori o odgojnoj drami, iako okuplja različita usmjerenja, ona zapravo uvijek podrazumijeva rad u redovnoj školi, gdje je drama često zaseban predmet. Upravo iz razloga što se odgojna drama najčešće povezuje s radom u

„običnom“ razredu, zadnjih desetak godina dolazi do razdvajanja odgojne drame u dva smjera. Prvi smjer na dramu gleda kao na sredstvo koje služi za ovladavanje znanjima i vještinama, dok drugi smjer teži ka vraćanju korijenima te se pokušava iznova uspostaviti veza s dramom kao umjetničkom formom.

5.3. Dva pristupa dramskom i scenskom odgoju

Upravo iz razloga što se odgojna drama najčešće povezuje s radom u „običnom“ razredu zadnjih desetak godina dolazi do razdvajanja odgojne drame u dva smjera. Prvi se smjer odnosi na dramu kao na sredstvo koje služi za ovladavanje znanjima i vještinama, dok drugi smjer teži ka vraćanju korijenima te se pokušava iznova uspostaviti veza s dramom kao umjetničkom formom. Kao najveći zagovornik prvog smjera ističe se Dorothy Heathcote, koja u svojoj teoriji učenje kroz dramu (eng. learning through drama) prikazuje dramsku formu kao sredstvo putem kojega se mogu podučavati različiti školski sadržaji. Upravo takav način u kojem se problemu pristupa neizravno, a osoba se kroz ulogu može distancirati od primarnog problema, može funkcionirati u razrednoj nastavi jer se novo gradivo savladava kroz igru. No kritičari ovom pravcu zamjeraju to što se potpunom instrumentalizacijom zapravo blokira onaj kreativni dio dramskog rada. Zagovornici drugog pravca (O'Neill, Bolton, O'Toole) smatraju kako svrha odgojne drame nije samo savladavanje gradiva, već se kroz takav rad stvaraju dramske situacije koje sami sudionici mogu snažno doživjeti, ali se ostavlja prostor i za istraživanje značenja sadržaja na kojem se drama temelji. Tako shvaćena drama omogućava istraživanje dramske forme i omogućava sudioniku da se kreativno izražava te je kao takva sredstvo koje služi za propitivanje društvenih, socijalnih i osobnih problema. O'Toole u svojem opisu spominje kako je odgojna drama podložna procesu koji se unutar grupe sudionika događa. Procesna drama tako označava dramu koja raste, odnosno dramu u nastajanju.

Možemo zaključiti kako postoje određena neslaganja među teoretičarima i praktičarima odgojne drame, no bezobzira na to autori se slažu u jednome, odgojna drama je metoda koja se može uspješno primjenjivati u radu s različitom populacijom sudionika, različitim dobnim skupinama, ali i s specifičnim skupinama kao što su djeca i mladi s problemima u ponašanju, ovisnici, zatvorenici, osobe s invaliditetom i sl. (Boal: 2009 prema Kokorić i sur.: 2010)

Pravci koji su proizašli iz krovnog pojma odgojna drama i nisu toliko različiti jer se praktičari zapravo služe sličnim aktivnostima u svojem radu.

Vigato ističe kako u pedesetogodišnjem scenskom radu možemo uočiti dva pristupa scenskom odgoju koje su započele dramske pedagoginje Danica Nola i Zvezdana Ladika: „Nola se zalagala za institucionalno učenje u školi koje je bilo jednako za svu djecu, dok se rad Zvezdane Ladike odvijao u dramskim studijima kao slobodna aktivnost učenika. Scenski odgoj u sastavu školskog učenja pretpostavlja literaturu koja je obično obuhvaćena obaveznom lektirom, dok u dramskim studijima dramski pedagozi polaze od improvizacije. Naime jedni su se scenskim oblicima koristili kao nastavnim metodama za usvajanje različitog sadržaja, drugi su imali zadatak upoznati se s procesom nastajanja kazališne predstave. Prvi polaze od napisane riječi, dok u dramskim studijima različitim vježbama dolaze do pravilnog osjećanja i izgovaranja napisane riječi“ (Vigato 2011: 81) Posljednjih desetak godina stručnjaci sve više daju naglasak na sam procesu, a manje na kazališnu predstavu. (usp. Vigato 2011: 81.)

Ladika navodi kako dječji dramski studio u kazalištu za djecu i dramska grupa u školi imaju zadatak pomoći djetetu u oslobađanju spontanosti i razvijanju kreativnih mogućnosti za umjetnički doživljaj. Dramski odgoj kao takav još nije implementiran u cjelokupni hrvatski odgojno-obrazovni sustav. Za sada je on zaživio u mnogim sredinama lokalne zajednice i to kao izvannastavna ili pak izvanškolska aktivnost djece i mladeži.

Dragović i Balić zaključuju kako, zahvaljujući entuzijazmu i kontinuiranom radu istaknutih članova HCDO-a, ali i drugih hrvatskih stručnjaka, prvenstveno onih iz područja društveno humanističkih znanosti, posljednjih godina i lokalne vladajuće strukture pružaju sustavniju (iako još nedostatnu) potporu dramskom odgoju kao obliku poučavanja (2013: 205), pa je tako krajem 2015. godine na *Učiteljskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu* otvoren Poslijediplomski specijalistički studij *Dramske pedagogije*: „Program studija koncipiran je tako da studenti stječu znanja i vještine potrebne za primjenu dramskih metoda u nastavi, kao i za vođenje djece u izvannastavnim dramskim aktivnostima. Studenti će steći i kompetencije za kritičku analizu predstava kazališta za djecu i mlade, kao i za koncipiranje i provođenje istraživanja u području dramskog odgoja i kazališta za djecu. Budući da je riječ o specijalističkom studiju, studenti će biti usmjereni više prema usvajanju praktičnih znanja i vještina nego prema istraživanju“. (Dramska pedagogija: <http://www.ufzg.unizg.hr>, pogledano 9.lipnja 2019)

6. Drama u obrazovanju

Drama u obrazovanju nije tipična dramska sekcija koja priprema predstave za školske priredbe. (Usp. Dramski postupci u nastavi b/h/s jezika i književnosti: http://www.bnp.ba/dols/doc/DRAMSKI_POSTUPCI_U_NASTAVI.pdf, pregledano: 8.6.2019.)

Miroljub Mijatović (2011) u svojem tekstu nadopunjuje: »Drama u obrazovanju uključuje veliki broj teatarskih tehnika, kojima se koriste dramski predavači, glumci i svi oni koji se bave radom sa djecom i mladima. One su dizajnirane za različite grupe djece i mladih kako u školama, tako i u zajednicama. Kroz ove tehnike, pažljivim i demokratskim intervencijama predavača / voditelja, grupa dramatizira i istražuje ljudski karakter kao i priče teatarskih i književnih tekstova, ili čak različite izmišljene situacije improvizirane od strane grupe. Na ovaj način predavači / voditelji u Drami u obrazovanju razvijaju specifične obrazovne ciljeve: na primjer, višestrano učenje teme iz predmetne nastave, kao i istraživanje savremenih socijalnih pitanja. Njihov cilj može čak biti i indirektno liječenje, prikazano u istraživanju problema sa kojima se suočila određena grupa.« (Usp. Dramski postupci u nastavi b/h/s jezika i književnosti: http://www.bnp.ba/dols/doc/DRAMSKI_POSTUPCI_U_NASTAVI.pdf, pregledano 8.6.2019.)

Drama u obrazovanju funkcionira u radioničkom obliku, članovi grupe su slobodni te mogu mijenjati poziciju od uloge glumca do uloge publike. Svatko ima pravo na mišljenje i priliku da glumi, a izmjene između dramske radnje i govornog ili pisanog izražavanja su dozvoljene u onolikoj mjeri koliko dozvoljava vrijeme i fleksibilnost grupe. Praktičari drame u obrazovanju duboko vjeruju u važnost zagrijavanja na početku rada. To može varirati od zabavnih igara pa sve do vježbi fizičkog teatra, vježbi za koncentraciju u malim ili većim grupama, vježbi za kreiranje specifične atmosfere, ili emocionalnu pripremu za određene teme. Jedna od najefektnijih tehnika je „učitelj/voditelj u ulozi“. On na sebe uzima jednu ili više uloga i sudjeluje, zajedno sa grupom, u građenju dramske radnje. Uloga učitelja / voditelja može imati različite statuse, nudeći različitu snagu odnosima unutar grupe. Veoma je bitno da su ležerni u improvizacijama. Također, trebaju biti dobri i u fizičkim glumačkim vještinama, što će im omogućavati da se postavljaju u uloge od bezličnih životinja do uloga ljudi sa različitim karakterima. Drama u obrazovanju uvelike ovisi o dramskoj improvizaciji. Probe i sam rad na dramskom tekstu se mogu održavati, ali one nisu osnova rada ove vrste drame.

(Usp. Dramski postupci u nastavi b/h/s jezika i književnosti

http://www.bnp.ba/dols/doc/DRAMSKI_POSTUPCI_U_NASTAVI.pdf, pregledano

8.6.2019.)

Kada govorimo o drami i dramskom odgoju još uvijek vlada prava terminološka zbrka te se tako koriste razni izrazi i istoznačnice koje se vežu uz dramski odgoj. Iva Gruić, Maša Rimac Jurinović i Jelena Vignjević odlučile su prekinuti tu višegodišnju zbrku te su napisale članak *Kazališna/dramska umjetnost u odgojno-obrazovnom procesu: prijedlog klasifikacije i pojmovnika*. (Usp. Gruić, Vignjević, Rimac Jurinović, u tisku 5) Autorice ističu kako u anglosaksonskom dijelu svijeta nema terminoloških problema. Oni su došli do logičkog rješenja: termin *drama in education* označava odgojni tip koji se koristi u nastavi, a termin *education in drama* se okreće umjetničkim korijenima. Kod nas je, navode autorice spomenutog teksta, zastupljeniji tradicionalan umjetnički tip, dok se odgojni tip polako, ali sigurno probija u škole i druge odgojno-obrazovne ustanove.

Vilić Kolobarić nas upućuju na činjenicu da ukoliko se dramski postupci pravilno koriste oni stvaraju vedro ozračje u razredu. Osim toga ističu kako je dramska aktivnost izuzetno djelotvorna u unutar predmetnoj i među predmetnoj povezanosti jer različite skupine učenika mogu dobiti različite uloge i zadatke u zajedničkom projektu. (Usp. Vilić-Kolobarić 2007: 17)

6.1 Dramske metode

Metoda je pojam koji ukazuje na složenost, dakle, dramske metode ukazuju na složenije oblike. Metoda je: »(grčki μέθοδος: put istraživanja, način, postupak), planiran ili unaprijed smišljen postupak za postizanje određenoga teorijskog ili praktičnog cilja.« (Metoda, Hrvatska enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=40437>, preuzeto 31.5.2019.)

U dramskom se odgoju mogu izdvojiti sljedeće metode: (Gruić, Vignjević, Rimac Jurinović, u tisku 6)

1. forum-kazalište: igranje problemske situacije u kojoj je prisutan neki oblik nasilja; gledatelji su pozvani da uđu u situaciju i pokušaju je promijeniti

2. procesna drama: to je drama u nastajanju, drama koja izrasta. Sudionici preuzimaju uloge i tako ulaze u zamišljeni svijet i kreiraju priču. Uloge su najčešće skupne, ali se nakon dugog igranja skupne uloge razvijaju i u individualizirane uloge;
3. ogrtač stručnjaka: sudionici i voditelj ulaze u ulogu stručnjaka za neko područje, ulogom pokušavaju istražiti problem (odgojni i edukativni elementi);
4. skupno osmišljavanje predstave i njezina izvedba: Učenici i nastavnik izabiru temu, osmišljavaju i izvode predstavu;
5. priprema i izvedba predstave prema dramskome predlošku;
6. literarna i teatrološka analiza dramskoga teksta;
7. gledanje i analiza izvedbe/predstave.

Literatura o dramskom radu navodi da se dramske metode, u bilo kojoj vrsti obrazovno-odgojnog procesa, primjenjuju raznim dramskim igrama, vježbama i tehnikama. (Lekić, Migliaccio-Čučak, Radetić-Ivetić, Stanić, Turkulin-Horvat i Vilić-Kolobarić 2007: 18) Metode se međusobno isprepliću te je teško razlučiti radi li se o igri ili vježbi, pogotovo ako se igra Ove dramske metode ne pripadaju isključivo dramskoj pedagogiji već su preuzete iz drugih područja ljudskih djelatnosti jer sadrže ciljeve, zadatke i svrhu dramskog odgoja pa su preuzete i smatrane dramskim metodama. (Lekić, Migliaccio-Čučak, Radetić-Ivetić, Stanić, Turkulin-Horvat i Vilić-Kolobarić 2007: 18)

6.2. Tehnike i aktivnosti odgojne drame

Prema Hrvatskom enciklopedijskom rječniku: »tehnika (prema grč. τεχνικός: vješt, uvježban, od τέχνη: umijeće, vještina), ukupnost iskustveno ili znanstveno utemeljenih vještina, umijeća i postupaka, s potrebnim priborom, pomagalicama i strojevima, koji služe za zadovoljavanje ljudskih potreba u stvarnome životu. Obuhvaća materijalna dobra stvorena ljudskim radom ili način i metodu uporabe nekoga dobra ili izvođenja neke radnje.« (Tehnika, Hrvatska enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=60655>, preuzeto 12.6.2019.)

Svaka dramska tehnika na svoj način organizira rad na razini pojedinačne, kraće aktivnosti i na svoj način angažira sudionike. Mogu se koristiti pojedinačno tijekom nastave u

bilo kojem nastavnom predmetu, ali se češće koriste u okviru neke od opisanih dramskih metoda. Različite tehnike potiču i različite vrste sudjelovanja (neke jače djeluju na osjećaje, neke na promišljanje, neke su labave, neke su čvršće, neke traže rad u grupi, a neke individualan rad), no, sve se one mogu koristiti u svim područjima dramskog odgoja. (Usp. Gruić, Vignjević, Rimac Jurinović, u tisku 7)

7. TEHNIKE ODGOJNE DRAME

Svaka dramska tehnika na svoj način organizira rad na razini pojedinačne, kraće aktivnosti i na svoj način angažira sudionike. Mogu se koristiti pojedinačno tijekom nastave u bilo kojem nastavnom predmetu, ali se češće koriste u okviru neke od opisanih dramskih metoda. Različite tehnike potiču i različite vrste sudjelovanja (neke jače djeluju na osjećaje, neke na promišljanje, neke su labave, neke su čvršće, neke traže rad u grupi, a neke individualan rad), no, sve se one mogu koristiti u svim područjima dramskog odgoja. (Usp. Gruić, Vignjević, Rimac Jurinović, u tisku 7)

Pri opisu odgojne drame navedene su igre, vježbe i tehnike kao dramske aktivnosti koje se mogu koristiti u radu s sudionicima, no u nastavku rada pozornost ćemo posvetiti nekim dramskim tehnikama unutar odgojne drame, koje su pogodne za rad s djecom i mladima s problemima u ponašanju.

Prema Janković, Blažeka i Rambousek (2000) to su sljedeće opisane tehnike.

- Tehnika zajedničkog crteža, zajedničkog pisanja, skulpture, vođena improvizacija, oblikovanje prostora, stvaranja i nadogradnje scene koje potiču međusobno otvaranje, bolje upoznavanje i povezivanje sudionika grupe te jačaju grupnu koheziju.

- Vođena fantazija je dramska tehnika koja služi za međusobno osvještavanje i otvaranje vlastitog unutarnjeg svijeta, za samo analizu i analizu doživljaja i otkrivanje novih spoznaja o sebi i drugim sudionicima. Na ovakav se način djecu i mlade s problemima u ponašanju lakše motivira da govore o željama, očekivanjima, potrebama, interesima, doživljajima i iskustvima. Ovu tehniku moguće je prilagoditi cilju koji želimo ostvariti, nekom sadržaju ili problemu koji trenutno okupira skupinu.

- Stvaranje i nadogradnja priče, predviđanje ili mijenjanje sadržaja priče otkriva želje i interese sudionika te potiče maštu. S obzirom da u stvaranju priče sudjeluje cijela skupina, sudionici moraju surađivati i uvažavati međusobne potrebe svih članova skupine.

- Pantomima, pripremljene uloge, ogrtač stručnjaka, vrući stolac, dijalog kroz uloge, dijalog sa zamišljenom osobom, scensko uprizorenje i tehnike zamjene uloga služe za prepoznavanje, usvajanje i prihvaćanje životnih i socijalnih uloga, osobina i karaktera te za analizu međuljudskih odnosa.

- Dramska tehnika unutarnjeg monologa ili misli na glas, doprinosi analizi uloga, odnosa i ponašanja te karakternih osobina. Ova tehnika u kombinaciji s vanjskim dijalogom može prikazati unutarnju psiho-dinamiku osobe, a koja je vrlo često u većoj ili manjoj mjeri u neravnoteži s vanjskim ponašanjem. Na ovakav način sudionici dobivaju uvid u vlastite psihološke procese i na taj način lakše osvještavaju razloge i posljedice vlastitog i tuđeg ponašanja.

Kao posebno važna tehnika koja se veže za odgojnu dramu ističe se tehnika voditelja u ulozi. Kako bi lakše, zajedno s grupom, sudjelovao u stvaranju dramskog svijeta i stvarao odnos s sudionicima voditelj može preuzeti jednu od uloga unutar grupe. Bolton (1998, prema Gruić, 2002) govori kako je zapravo voditelj u ulozi „nezaobilazni element“ ovakve forme dramskog rada. Kao tehnika rada, „voditelj u ulozi“ (*eng. teacher in role*), razvijena je 1960-ih i 1970-ih u okviru britanskih odgojnih kazališta. Ovu tehniku rada u svojem dramsko-pedagoškom radu s djecom i mladima izrazito je primjenjivala Dorothy Heathcote, za koju se u literaturi i veže tehnika „voditelj u ulozi“.

7.1 Procesna drama

Procesna drama kao metoda rada može biti korisna za prorađivanje raznovrsnih sadržaja ili problema (osobnih, socijalnih, međuljudskih i sl.). Ulazeći u zamišljeni svijet pred sudionike se često postavi problem, a pritom se treba voditi računa kako unutar grupe postoje sva znanja kako bi se problem u priči mogao riješiti. Gruić (2002) navodi kako problemi unutar zamišljenog svijeta i dramske priče za same sudionike postaju konkretni i osobni te se na taj način pomiču iz sfere intelektualne rasprave, jer ukoliko ne riješe problem netko ili nešto u priči bi moglo nastradati. Kroz takvo proigravanje fikcijskih situacija i suočavanja s problemima, unutar sigurne okoline, sudioniku se pruža mogućnost da doživi iskustvo slično onome koje bi se moglo dogoditi i u stvarnom životu. Struktura, sadržaj i provedba same procesne drame jasno su podređeni odabranom cilju bez obzira bio on odgojni, obrazovni ili tretmanski.

Procesnu dramu karakterizira fleksibilnost i to iz razloga što može različitu tematiku i samim time imati vrlo različite ciljeve. Kroz aktivnosti provedene u odgojnoj, odnosno procesnoj drami utječe se na razna razvojna područja djece i mladih. Upravo je zbog svoje

fleksibilnosti prikladna za rad u različitim uvjetima (u školi, u izvannastavnim aktivnostima, u raznim institucijama i dr.) i s različitim dobnim skupinama (djeca, mladi, odrasli).

7.1.1. Važnost uloga u procesnoj drami

Procesna se drama temelji se na fikcijskom preuzimanju uloge i improvizaciji. Gruić u svom radu navodi kako upravo preuzimanjem tih uloga sudionici ulaze u zamišljeni dramski svijet. Važno je napomenuti kako sudionicu preuzimaju jednu zajedničku grupnu ulogu (npr. vilinski svijet). Iako sam rad započinje grupnim ulogama, u procesu rada i tijekom duljeg igranja određene uloge, definiraju se i individualne uloge (npr. vila) koje se logički pojavljuju kako bi se priča mogla dalje razvijati. Zajedničkim sudjelovanjem sudionici stvaraju svoj zamišljeni svijet i sam rezultat je zajednička kreacija. Istovremena grupna uloga nije jedini način kreiranja dramskog svijeta i dramske priče. Drugi način omogućava podjelu sudionika u manje grupe ili parove koji istovremeno igraju situacije okvirno povezane u cjelovitu priču, u jedinstveni dramski svijet. Ukoliko voditelj želi sudjelovati u stvaranju dramske priče i on može ući u ulogu te na takav način postaje dio zamišljenog svijeta.

Procesna drama za krajnji cilj nema stvaranje i izvođenje predstave pred drugima pa iz toga razloga sudionici zapravo ne funkcioniraju ni kao publika niti kao grupa koja stvara i izvodi kazališnu predstavu.

7.1.2. Struktura procesne drame

Za procesnu su dramu karakteristični brojni prekidi te postoje česti ulasci i izlasci iz zamišljenog dramskog svijeta. Ulasci i izlasci iz zamišljenog svijeta služe u svrhu dorade i daljnjeg osmišljavanja radnje. S obzirom da se proces temelji na improvizaciji moguće je da radnja dođe do trenutka kada je za njen daljnji tijek potrebno detaljnije planiranje. Zahvaljujući izlascima iz zamišljenog svijeta sudionici mogu sagledati situaciju „izvana“, omogućuje im se promjenu vremena i/ili mjesta radnje, promjena uloga, unošenje novih motiva u radnju, ali i sve

druge promjene u samoj organizaciji sudjelovanja. Gruić (2002) nam ukazuje kako organizacija sudjelovanja može značiti prelazak iz malih grupa ili parova u ulozi na rad čitave grupe u ulozi ili obrnuto, uvođenje novih zadataka, uloga i sl.

Gruić (2002) ističe kako je zapravo o procesnoj drami najbolje razmišljati kao o nizu epizoda. Ista autorica navodi kako je svaka epizoda zaokružena cjeline, koje se ne odnosi na razinu priče, nego na razinu funkcioniranja procesne drame. Svaka promjena, izlazak i ulazak u zamišljeni svijet, zapravo označava prelazak iz jedne epizode u drugu. Granice između epizoda zapravo će označavati ulazak ili izlazak iz uloge, promjenu vremena i mjesta radnje u zamišljenom svijetu, promjenu uloga za sudionike ili voditelja, organizacijsku promjenu, oblikovanje radnje. Prelasci iz jedne u drugu epizodu najčešće se događaju na zahtjev voditelja.

7.1.3. Vođenje procesne drame

Svaku procesnu dramu stvaraju sudionici i voditelj zajedno iz razloga što sudionici u velikoj mjeri svojim sudjelovanjem mogu utjecati na osmišljavanje i razvoj radnje, međutim odgovornost za cjelokupan tijek ipak pada na voditelja. Voditelj procesne drame mora biti svjestan kako se u takvoj vrsti dramskog rada nikada ne smije sve unaprijed u potpunosti isplanirati. Sudionici moraju sudjelovati u stvaranju, oživljavanju, promišljanju i doživljavanju zamišljenog dramskog svijeta što se ne može postići ukoliko je sve već unaprijed isplanirano. Stoga, je na voditelju da unaprijed isplanira samo ključne točke procesa kako bi ostavio dovoljno prostora za ideje sudionika.

Gruić (2002) navodi kako voditelj u samom planiranju procesa mora odgovoriti na sljedeća pitanja:

- kakvu priču i dramski svijet gradi upravo ta procesna drama
- koja sredstva i postupke voditelj planira koristiti za izgrađivanje radnje i dramskog svijeta
- koji se doživljaj i oblik sudjelovanja želi potaknuti kod sudionika
- kojim će se postupcima i sredstvima postići upravo takav doživljaj kod sudionika

Osim toga autorica govori kako upravo odgovori na ova pitanja čine samu osnovu za razumijevanje cjelokupnog procesa koji sudionici prolaze u procesnoj drami, ali i pomažu voditelju u boljoj kontroli cijelog procesa. Problem nastaje ukoliko voditelj unaprijed definira većinu aspekata dramskog svijeta jer se tada ne može govoriti o zajedničkom stvaralaštvu i radu, a ako s druge strane voditelj daje previše slobode sudionicima u pogrešnom trenutku, može doći do nemogućnosti građenja atraktivnog i strukturiranog procesa. Zbog toga voditelj procesne drame mora imati jasno definiran cilj, npr. suočavanje s problemom, doživljavanje nekog iskustva i sl., i sukladno cilju jasno odrediti svrhu i tijek procesa.

7.2. Forum kazalište

Za forum kazalište se nerijetko koristi i pojam teatra potlačenih, koji je poseban vid interaktivnog kazališta čiji je osnivač brazilski redatelj i aktivist Augusto Boal.

Teatarom potlačenih nastoji se potaknuti bitne promjene u stvarnosti, sada i ovdje. Forum kazalište je nastalo 1971. godine sa željom se bavi lokalnim socijalno političkim problemima. Danas se forum kazalištem nastoji društvene dijaloge. Teatar potlačenih ima različite forme, no one kao tave su univerzalne i mogu se koristiti u svim dijelovima svijeta. Teatar potlačenih u početku su koristili seljaci i radnici, a kasnije učitelji i studenti, umjetnici, socijalni radnici, psihoterapeuti i nevladine organizacije. Na početku je korišten u malim, skoro skrivenim mjestima, danas se koristi na ulici, u školama, crkvama, kazalištima i zatvorima. (<http://www.okvir.org/forum-teatar-tehnika-teatra-potlacenih/>).

Cilj Boalovog kazališta je pretvoriti gledatelje koji su pasivni promatrači unutar kazališnog fenomena, u aktivne sudionike tj. glumce mjenjače onog što se ispred njih događa (Krušić 2007). Metode kazališta potlačenih najčešće se koriste kako bi ljudi nastojali riješiti aktualne probleme. Boal ističe: „U normalnom smislu riječi „kazalište“ mi činimo puno više od ostalih jer mi idemo u srž kazališta. Srž kazališta je ljudsko biće. Mi pokušavamo pokazati da se svi mi možemo baviti umjetnošću. Svi smo mi umjetnici. Mi želimo razviti sposobnost koju nam je ukralo obrazovanje. Mi bismo trebali odbaciti obrazovanje koje nije popraćeno odgojem. Obrazovanje znači biti vođen, učiti da su dva i dva četiri, dok odgoj znači pomagati ljudima da razviju sve znanje koje je u njima i da stvore sve izume za koje su sposobni.“ (Boal 2009: 7)

U radu kazališta potlačenih sudjelovalo je mnogo različitih grupa ljudi, pa su se samim time razvijale različite i njegove tehnike. Te se tehnike mogu prikazati i slikovito u formi stabla gdje su slike, zvukovi i riječi korijenje; igre, Teatar slika i Forum teatar čine deblo, a ostale tehnike – Legislativni teatar, Direktna akcija, Nevidljivi teatar, Teatar novina, Duga želja – predstavljaju grane. (<http://www.okvir.org/forum-teatar-tehnika-teatra-potlacenih/>)

Slika 2 Drvo teatra potlačenih

Krušić (2007) u svojoj definiciji iznosi kako je forum-kazalište oblik participativnog improvizatorskog kazališta u kojem gledatelji, uz posredničku ulogu džokera, sudjeluju aktivno postavljajući pitanja, davanjem savjeta glumcima te igranjem uloga. Na taj način gledatelji pokušaju riješiti neki društveni, njima blizak problem.

Forum kazalište je u svojim počecima bilo kazalište u funkciji demokratskog političkog foruma. Svaki projekt je potaknut iskustvom oslabljivanja i muke određene zajednice i njene želje za kreativnim rješenjima. Forum kazalište kao takvo je najraširenija tehnika kazališta potlačenih. Ono se ne bi moglo održati bez aktivnog sudjelovanja gledatelja. Brojni stručnjaci smatraju kako upravo aktivnošću publike mijenja sam oblik kazališta. Pri čemu je proživljeno iskustvo važno za učenje jer se neka pojava ili problem lakše razumiju i upamte putem sudjelovanja nego bez njega (Krušić, 2007).

Boal ističe kako je forum-kazalište novi kazališni žanr, ne samo po tome što je namijenjeno zaista svima, bez obzira na kazališno iskustvo ili dobne i kulturalne razlike, nego po tomu što je bitno promijenilo dotadašnja pravila sudjelovanja gledatelja u kazališnoj predstavi (Boal 1992). U forum-kazalištu gledatelji nisu samo pasivni promatrači nego im se pruža prilika da aktivno sudjeluju u kreiranju same predstave. Takva se odvija i mijenja uz pomoć prijedloga i rješenja publike.

Krušić (2007) ističe kako je prilikom radionice koju je vodio Julian Boal u Mostaru 2001. naučio karakteristike ključnih dijelova predstave u forum kazalištu. Krušić u svom radu navodi kako se forum priča mora baviti nekom vrstom tlačenja (podvrgavanje nasilju, ugnjetavanjem, prisiljavanjem) , priča mora imati najmanje dva lika i to i žrtva tlačenja (Protagonist) i tlačitelja (Antagonist), a često osim njih postoji treća skupina likova, a to su svjedoci/promatrači. Osim toga forum priča mora imati džokera(voditelj kroz predstavu, posrednik između scenskog događanja i gledatelja, glavni animator, nadziratelj i onaj koji usmjerava ukupan tijek predstave). Pri pripremi priče treba paziti na to da problem bude „realan“, tj. da se publika može poistovjetiti s njime, da je tlačenje vidljivo, je li jasno tko je tlačitelj, a tko žrtva. Isto tako treba voditi računa o tome da se ostavi mjesta u priči za intervenciju. U tom smislu priča mora sadržavati mogućnost promjenjiva ishoda.

Kada govorimo o oblikovanju likova u forum kazalištu, preporučuje se da se za svaki od likova odredi spol i dob (po potrebi i spolnu orijentaciju), obrazovanje i zanimanje, obiteljsku situaciju, profesionalnu situaciju i odnos s drugim likovima u priči. Posebnu pozornost treba obratiti na status lika, tj. treba prikazati kako ga drugi vide, kako lik vidi samog

sebe te njegovu motivaciju, što lik hoće. Opća pravila forum-kazališta (prema Krušić, „*Ne raspravljaj, igray!*“ Priručnik forum kazališta 2007):

- U traženju rješenja prikazanih problema ne može se koristiti nasilje
- Nisu moguća ni „čarobna“ – nevjerojatna – rješenja.
- Gledatelji mogu intervenirati u prikazano zbivanje na slijedeće načine
- Gledatelji mogu igrati sve likove i mijenjati njihovo ponašanje, osim lika tlačitelja.
- Kad ulaze u ulogu, gledatelji ne mogu mijenjati osnovni karakter lika koji igraju

Pravila odvijanja forum-predstave:

Prije početka same predstave zadatak džokera je uspostaviti srdačan kontakt s gledateljima, objašnjava im kontekst i upoznaje ih s pravilima forum-kazališta, nakon čega se prekidan odigra pripremljena priča. Nakon toga džoker uspostavlja još jedan kontakt s publikom kako bi provjerio je li priča gledateljima razumljiva i zatim ih poziva da likovima postave dodatna pitanja radi dobivanja dodatnih obavijesti o tome tko su, o njihovim uzajamnim odnosima i razlozima njihovih postupaka. Također provjerava jesu li zapamtili pravila. Nakon toga priča se ponavlja točno onako kako je prvi put odigrana, ali sad se od gledatelja očekuje da interveniraju u predstavi podizanjem ruke i povikom „Stop!“, nakon čega se igra na pozornici zaustavlja, pri čemu gledatelj daje uputu glumcima što da promijene u igri ili sam preuzima pojedinu ulogu i mijenja tijekom dramskog zbivanja. Džoker ne smije iznositi svoje mišljenje tako da onemogući djelovanje gledatelja. Zadaće džokera je da ohrabruje i potiče gledatelje da aktivno sudjeluju u predstavi, da vodi smjer odvijanja predstave, da za predložena rješenja traži komentar gledatelja, da nastoji održati predstavu zanimljivom kroz uključivanje što šireg kruga gledatelja.

7.3. Psihodrama

Kada govorimo o psihodrami mislimo na edukacijsku i terapijsku metodu u kojoj sudionici prikazuju životne situacije kroz akciju, dramatizaciju i igranje uloga. Blatner (1973) govori kako je psihodrama metoda pomoću koje se osobi može pomoći da istraži psihološke

dimenzije svojih problema kroz odigravanje vlastitih konfliktnih situacija, a ne kroz razgovor o njima. Sredinom tridesetih godina 20. Stoljeća Jacob L. Moreno razvio je novi psihoterapijski pristup kojega je nazvao psihodrama. On je bio student filozofije na Sveučilištu u Beču, a područje njegovog interesa bili su teološki aspekti kreativnosti i spontanosti. Moreno je kasnije tijekom života upisao Medicinski fakultet te je postao društveno aktivniji i pokrenuo je malu grupu za samopomoć koja je postala prva terapijska grupa u povijesti. Moreno se zalagao za tehniku improvizacije po principu „ovdje i sada“ te je uveo glumačke i akcijske metode u grupnu psihoterapiju. Osim toga improvizaciju je Moreno koristio u individualnom i bračnom savjetovanju. Svoju teoriju uloga razvijao je unutar sociologije i sociometrije te je kao plod njegovog rada nastala psihodrama (Blatner, A.,2001, prema Morstad, 2003).

Moreno (1946) ističe kako postoji pet osnovnih elemenata psihodrame: protagonist, redatelj, pomoćni ego, publika i pozornica. Protagonist je osoba koja je subjekt psihodramskog odigravanja životne situacije. Redatelj je osoba koja upravlja psihodramom kako bi pomogla protagonistu istražiti problem. U najvećem broju slučajeva redatelj je terapeut. Ostali sudionici su pomoćna ega. Oni predstavljaju neke ličnosti iz života protagonista npr. supružnika, poslodavca, roditelja ili sl. Oni ne moraju nužno biti osobe, isto tako mogu predstavljati ulogu predmeta, osjećaja, stanja i sl. u životu protagonista. Publiku čine ostali članovi prisutni za vrijeme psihodrame, koji mogu biti članovi grupe unutar koje se odigravanje odvija bilo da je riječ o psihoterapijskoj grupi, razredu, sudionicima radionice i sl. Članovi publike nisu tek pasivni promatrači, već služe kako bi pružili povratnu informaciju ili komentar. Pozornica je prostor u kojem se odvija odigravanje psihodrame i ona mora biti fleksibilna, što bi značilo da se pomoću pozornice može predstavljati bilo koji realni ili nadrealni prostor važan za protagonistovu psihodramu. Preporuča se da se pozornicu smjesti na povišenu platformu. Penjanje na povišen položaj ima bitnu ulogu kod protagonista, pomoćni ego ali i ostale prisutne jer on služi kao svojevrsni znak ulaza u psihodramsku stvarnost (Blatner,1996). Osnovni rekviziti su stoli i stolice.

Prema osnovnoj strukturi, psihodramska seansa sastoji se od:

1. Zagrijavanja (warm up)
2. Psihodramske akcije
3. Dijeljenja osjećaja (sharing)

Zagrijavanje se sastoji od osnovnog upoznavanja svakog člana, potiče se pozitivna grupna dinamika i uvodne vježbe s ciljem uspostavljanja grupne kohezije. Zahvaljujući uvodnim aktivnostima redatelj pronalazi potencijalne teme za psihodramske akcije. U fazi akcije protagonist uz vodstvo redatelja i pomoć drugih članova grupe odigrava neku problemsku situaciju iz svog života, pri čemu redatelj uvijek bira prikladnu psihodramsku tehniku za rad na problemu.

8. Dramski odgoj u nastavi hrvatskog jezika

„Nastava je organizirana aktivnost učenika i učitelja tijekom koje dolazi do stvaralačkog i intelektualnog napora, a rezultat je znanje, razvoj sposobnosti i radnih navika“.(Conjar 2009: 1) Cilj nastave je pripremiti učenika za cjeloživotni rad i učenje. Tijekom nastavnog procesa učitelj sam slobodno bira načine, odnosno metode, pomoću kojih će motivirati i približiti učeniku određene sadržaje propisane *Nastavnim planom i programom*. Upravo ta sloboda u izboru načina i aktivnosti učitelju otvara mogućnost korištenja vlastitog kreativnog, stvaralačkog i intelektualnog bića. Nastava podrazumijeva i obrazovanje i odgoj. „Integracijsko-korelacijsko načelo ugrađeno u novi nastavni program osnovne škole bitna je i kvalitetna novost koja i u području estetskog odgoja i obrazovanja znači novi pristup. Smisao povezivanja umjetničkih područja, književnosti, scenske i filmske umjetnosti, likovne i glazbene umjetnosti ostvaruje se cjelovitim estetskim odgojem mladog čovjeka“(Kermak-Sredanović 1991: 11) Kermak ističe kako su suvremeno osmišljeni nastavni programi uvijek bili samo teorijska pretpostavka za kvalitetniji pomak u odgoju i obrazovanju, ali tek njihova realizacija pokazuje rezultate i daje provjeru teorijskih zamisli u praksi.(Kermak-Sredanović 1991: 11)

Fileš ističe kako je dramske metode moguće mnogo lakše uvesti u nastavu hrvatskog jezika od ostalih metoda koje se primjenjuju, a izvorno pripadaju nekim drugim predmetima (primjerice metoda crtanja), a razlog tome su zajedničke svrhe, ciljevi i zadaće. Dramski odgoj izravno zadovoljava specifične ciljeve i zadaće predmeta Hrvatski jezik jer je temeljni cilj nastave hrvatskog jezika praktično osposobljavanje učenika za jezičnu komunikaciju. Fileš ističe kako su zadaće nastavnih područja u predmetu Hrvatski jezik istovremeno i zadaće dramskog odgoja.

Dramski odgoj i nastava hrvatskog jezika imaju mnoge zajedničke ciljeve i zadaće te kako navodi Fileš to je razlog zbog kojega je moguće povezati nastavu hrvatskoga jezika i dramskog odgoja Osim svrha, ciljeva i zadaća, i mnogi zajednički sadržaji, metode i oblici rada omogućuju njihovo povezivanje – korelacije i integracije na nekoliko načina:(Fileš 2008: 18)

a) Primjenom metoda i/ili oblika rada dramskog odgoja u nastavi hrvatskog jezika

b) Primjenom metoda i/ili oblika rada nastave hrvatskog jezika u nastavi dramskog odgoja

- c) Obradivanjem istih sadržaja s istim ciljevima i zadacima
- d) Obradivanjem istih sadržaja s različitim, specifičnim ciljevima i zadacima
- e) Primjenom zajedničkih metoda i oblika rada te obradivanjem sadržaja s istim ciljevima i zadacima.

8.1 Praktični primjeri aktivnosti odgojne drame u nastavi hrvatskog jezika s ciljem prevencije maloljetničkog nasilja

Dramski se odgoj u nastavi hrvatskog jezika može obavljati na više načina, tijekom cijeloga sata, ali i kao dio sata, na početku sata, ili pak u sintezi, odnosno na kraju sata. Kako bi napravila primjere nastavnih sati sa aktivnostima odgojne drame poslužit ću se nastavnim planom i programom za više razrede osnovne škole. Nastavne jedinice odabrat ću po vlastitom nahođenju, imajući na umu temeljni cilj rada prevenciju maloljetničkog nasilja. Imena učenika u primjerima izabrana su nasumično.

• književnost, ulomak iz romana *Kod Paula su neke stvari drugačije* Kirsten Boie - 1. sat

Prije početka sata potrebno je razmjestiti klupe u oblik slova. Učitelj/ica će mora sam/a procijeniti na koji će način razmjestiti klupe u skladu s učionicom i prostorom u kojemu radi. Motivaciju učiteljica započinje u slobodnom prostoru s učenicima. Započne uvodom u sat, odnosno uputi ih u temu sata, a to su prava na različitost. Zatim ih zamoli da počnu hodati po prostoru, pazeći da se ne sudaraju ni sa kim te da je potpuna tišina. Učiteljica im zatim objasni kako moraju zamisliti da je učenik Ivan drugačiji od njih zbog nekog razloga i kako mu ostatak razreda jedan za drugim mora dobacivati nepristojne komentare. Učiteljica, u toku rada, izmjenjuje ulogu učenika kojega vrijeđaju. Nakon što su se učenici izmijenili učiteljica pita učenike kako su se osjećali dok su vrijeđali druge ili dok su ih drugi vrijeđali, osim toga učiteljica postavlja potpitanja i tako usmjeruje učenike na ono što očekuje. Učiteljica nakon toga naglašava da zapamte sve što su doživjeli te da se vrate na mjesta jer će im sad pročitati ulomak iz romana *Kod Paula su neke stvari drugačije* autorice Kirsten Boie. Nakon toga slijedi čitanje ulomka i klasična interpretacija, a za domaću zadaću učenici moraju napisati sastav na temu Razlike nas obogaćuju. Učiteljica napominje učenicima kako će se sljedeći sat nastaviti baviti ovom temom, ali ovoga puta kroz igru.

• **književnost, ulomak iz romana *Kod Paula su neke stvari drugačije* Kirsten Boie - 2. sat**

Prije početka sata potrebno je razmjestiti klupe u oblik slova U. Na samom početku sata učiteljica pita učenika sjećaju li se što su radili prošli sat, što im je posebno ostalo u sjećanju te jesu li napisali zadaću. Učiteljica govori učenicima kako će se danas malo igrati. Učiteljica nakon toga naglašava kako će sada igrati Unicefovju igru Čovječe ispravi se. Nakon toga slijedi čitanje uputa: „Čovječe, ispravi se” jaaako je važna igrice o dječjim pravima. UNICEF te poziva na igru i zabavno putovanje kroz prava koja pripadaju i tebi, i svakom drugom djetetu na svijetu. Otkrij zašto su prava jako važna, što su potrebe, a što želje, kakva sve prava postoje i još puno toga. Igraj u školi, kod kuće ili na putu. Ono što naučiš u igri, moći ćeš primijeniti i u životu! Igra je u obliku krivudavog puta koji se sastoji od 24 igrača polja. Na svakom polju otvara se jedno pitanje o dječjim pravima. Polja se otvaraju redom, jedno po jedno, bez mogućnosti preskakanja. Za svako pitanje ponuđena su tri odgovora pod slovima A, B i C, a točan odgovor biraš uz pomoć slova A, B, C ili J, K, L ili brojeva 1, 2, 3 na tipkovnici. Za odgovaranje imaš 30 sekundi. Nakon 25. sekunde slijedi zvučno odbrojavanje zadnjih 5 sekundi. Što prije točno odgovoriš na pitanje, to dobivaš više bodova. Ako ne odgovoriš točno, ideš na sljedeće polje, ali ne gubiš bodove. Jedno polje se razlikuje od ostalih! To je JUHU polje. Kada staneš na juhu polje i odgovoriš točno, tvoji bodovi se udvostručuju. Kada dođeš na cilj, imaš tri mogućnosti. Možeš npr. provjeriti svoje mjesto i broj bodova na top-listi svih igrača i igračica. Osim toga, možeš preuzeti diplomu Čovječe, ispravi se kojom stječeš titulu Pravobrankice, odnosno, Pravobranka. Konačno, ako želiš popraviti svoj rezultat, možeš igrati još jedan krug s novim pitanjima. (Čovječe ispravi se; <https://covjeceispravise.unicef.hr/>,: pogledano: kolovoz 2019.) Nakon što su odigrali igrice i podsjetili se najvažnijih činjenica učiteljica pita učenike tko želi pročitati svoju zadaću.

• **književnost, Priča *Crni Labud* – Maja Gluščević, 5.razred**

Učiteljica govori učenicima da odmaknu stolove i stolice. Nakon što su napravili prostora u učionici, učiteljica govori učenicima da legnu na pod i zatvore oči. Učiteljica pušta laganu glazbu i uvodi učenike u vođenu vizualizaciju. Govori im neka zamisle da su crni labud i nalaze se na jezeru prepun bijelih labudova, ugodno plivaju jezerom i dolaze do prve, druge i

treće skupine labudova koji ga odbijaju i vrijeđaju zbog boje. Nastavlja uvoditi učenike u emocije koje labud proživljava. Nakon što je vizualizacija završena učiteljica razgovara sa učenicima o emocijama koje su doživjeli tijekom vizualizacije. Time se učenike uvodi u temu sata. Učiteljica može reći kako nije lijepo nikoga odbacivati zato što je na neki način drugačiji od nas. Upravo je pravo na različitost tema ulomka. Nakon toga slijedi najava ulomka, čitanje i interpretacija. Učiteljica zadaje učenicima da se za domaću zadaću postave u poziciju novinara i napišu tekst o crnome labudu. Ukoliko ostane vremena do kraja sata učiteljica može učenike uputiti u vježbu Kanonsko stvaranje zvučne slike i to na način da će učiteljica/učitelj odabrati stih ili rečenicu koju je moguće podijeliti na 3-5 jednakih cjelina po broju slogova. Zatim će igrače podijeliti u onoliko skupina koliko ima cjelina te će zadatak učenika biti da izgovaraju rečenicu poput kanona, i to na način da prva skupina počne s izgovaranjem prve cjeline, druga započinje u trenutku kad prva započne s drugom cjelinom, a treća u trenutku kad druga započne s drugom cjelinom. Stihovi se ponavljaju više puta uzastopno. Kako bi rad bio dinamičniji i uspješniji učitelj/učiteljica može se postaviti u ulogu dirigenta te davati znakove skupinama za početak govorenja. Na taj će se način učenici zabaviti, a pritom i zapamtiti stihove pjesme. Kroz ovu vježbu nastoji se razvijati učenička osjetilnost, slušna percepcija, razvijanje osjećaja za ritam te mnogi odgojni zadatci.

- **Sat razrednog odgoja, peti razred**

Učiteljica govori učenicima da odmaknu stolove i stolice. Nakon što su napravili prostora u učionici, učiteljica govori učenicima kako će se danas baviti temom maloljetničkog nasilja. Govori učenicima da se podjele u grupe. Učiteljica zadaje učenicima zadatak da sada naprave sliku u kojoj će prikazati neku vrstu maloljetničkog nasilja. Nakon što je vježba završena učiteljica razgovara sa učenicima o maloljetničkom nasilju.

- **Jezično izražavanje, opisivanje – 6.razred**

Pomoću dramske tehnike *Žive slike* koja se nerijetko naziva i zaustavljeni prizor. Učiteljica govori učenicima da se podjele u parove ili skupine. Učiteljica zadaje temu žive slike nakon čega u parovima ili skupinama daje vrijeme za dogovor: osmišljavanje i oblikovanje zajedničke slike. Imajući na umu opis kao vrstu teksta i viši cilj prevenciju maloljetničkog nasilja, učiteljica

može učenicima zadati bilo koju temu. Na primjer tema može biti nasilje, prijateljstvo, *bullying*, *cyber nasilje*, nasilje u vezama, , ali mogu se zadati i zaustavljeni trenuci nekoga događaja ili situacije koje sudionici mogu sami osmisliti uz učiteljevu pomoć. Učenici u skupina svojim živim slikama moraju osmisliti naslove te ih napisati na papir i postaviti ispred svojih slika na pod. Slijedi razgledavanje izložbe slika i to na način da jedna po jedna skupina učenika razgledava izložbu. Tijekom cijele izložbe jedan sudionik skupine usmeno opisuje i na taj način prikazuje živu sliku, ali tako da opiše svaki i najbitniji detalj. Posjetitelji izložbe mogu dodirrom oživjeti sliku i igrača, tada će igrač započeti unutarnji monolog te će u prvom licu jednine izgovoriti kako se osjeća i što mu je (liku) na umu. Nakon odigranog učenicima se može dati da pismeno opišu što su vidjeli. (Usp. Fileš, Jelčić, Jurić Stanković, Lugomer, Motik, Pečaver, Rožman, Tuksar 2008: 85-86.) Vježba može trajati cijeli sat, dok svi sudionici ne opišu svoje žive slike. Ovom vježbom učenici će osvijestiti bitne životne trenutke kroz likove, vlastite i tuđe stavove, potrebe, želje i osjećaje, zatim otkrivanje, razumijevanje i prihvaćanje vlastite osobnosti te osobnosti drugih (odgojni zadaci), ali i uočavanje likova, odnosa među likovima, uzročno-posljedičnih veza među događajima, razvijaju pažnju, koncentraciju, logičnosti mišljenja, sposobnosti generalizacije i apstrakcije i drugo.(Usp. Fileš, Jelčić, Jurić Stanković, Lugomer, Motik, Pečaver, Rožman, Tuksar 2008: 85-86.)

- **Jezično izražavanje, biografija – 7.razred**

Kako bi učiteljica učenike motivirala za sat, sat će započeti igrom A i B biografije, koja osim toga može poslužiti kao metoda u obradi vijesti, izvještaja, reportaže, ali isto tako subjektivnog i objektivnog pripovijedanja i opisivanja. Učiteljica govori učenicima kako će ovu igru igrati u parovima. Učiteljica će prvo učenicima ukazati na pravila i tijek igre. Učiteljica nakon toga podijeli učenike u parove te od njih traži da se svaki par dogovori tko će biti osoba A, a tko B. Osoba A mora ispričovijedat osobi B jedan događaj u kojemu je došlo do maloljetničkog nasilja. Osoba B pažljivo sluša što osoba A priča jer će tu istu pripovijest što vjernije reproducirati u prvom licu pazeći da ne reproducira samo riječi, već osjećaje, geste i mimiku suigrača. Učiteljica napominje da ukoliko se dogodi da se netko ne sjeća svih detalja, neka ta osoba traži pomoć suigrača jer bi se tako mogla narušiti uvjerljivost iskaza. Nakon toga osoba A postaje osoba B i obrnuto te slijedi zamjena zadatka. U idućoj etapi vježbe svaki igrač priča tuđu priču pred razredom kao da je njegova te je iznosi kao vijest (radijsku ili televizijsku). Na taj način moguće je da će: igrač B obogatiti priču izmišljenim detaljima, izmisliti završetak,

upotrijebiti što više epiteta, usporedbi, hiperbola, uvrstiti što više komparativa ili superlativa te priču prepričati u drugom (zadanom) glagolskom obliku.

(Nastavni plan i program za gimnazije, Hrvatski jezik, NCVVO, http://dokumenti.ncvvo.hr/Nastavni_plan/gimnazije/obvezni/hrvatski.pdf, pogledano: 19.07.2019.) Nakon ovog dijela slijedi analiza vježbe i komparacija s nastavnom građom i teorijom. Zahvaljujući ovoj igri kod učenika se razvijaju mnogi funkcionalni zadaci: razvijanje sposobnosti slušanja, pažnje, koncentracije, pamćenja; reprodukcije zapamćenih sadržaja; razvijanje sposobnosti zamišljanja i doživljavanja, ali i mnogi odgojni zadaci: stvaranje neformalnog ozračja; shvaćanje potrebe za kvalitetnijim slušanjem sugovornika; razumijevanje tuđih misli, potreba, želja; razvijanje tolerancije, suradnje i kritičnosti. (Fileš, Jelčić, Jurić Stanković, Lugomer, Motik, Pečaver, Rožman, Tuksar: 2008: 66.) Igrom se jača samopouzdanje, vježba se jasnoća, preciznost i logičnost govora, stječe se osjećaj kontrole, vježba se pažnja, koncentracija, pamćenje, sposobnost slušanja, percepcija, zamišljanje i doživljavanje, učenici imaju priliku obogatiti svoj emocionalni svijet, razvijati senzibilitet za tuđe probleme, tolerantnost, sposobnost kritičkog mišljenja, utvrditi iskustva i uvježbavati ponašanje. (Usp. *Dramski odgoj u nastavi*, Hrvatski centar za dramski odgoj, <http://www.hcdo.hr/knjiznica/strucni-clanci/valentina-kamber-dramski-odgoj-u-nastavi/>: preuzeto 9.7.2019.)

- **Jezično izražavanje, nastavna jedinica: vijest, novinska vijest - sedmi razred**

Učitelj/ica objasni učenicima da će sljedeći zadatak raditi u paru, onako kako sjede u klupama. Zadatak je smisliti neku vijest, koja ne mora biti realna, dapače, što neobičnija, to će im biti zabavnije. Nakon što smisle, jedan učenik iz para bit će voditelj vijesti i pročitati će tu vijest onako kako bi to pravi voditelj pročitao. Učitelj/ica će zatim izabrati nekoliko učenika koji će pročitati, a svaku vijest učenici mogu prokomentirati. Nakon tog zadatka, učitelj/ica kaže da sada tu vijest napišu u obliku novinskog članka. Naglasi im da obrate pažnju što će biti različito od vijesti koju govori voditelj. Također, učitelj/ica prozove nekoliko učenika. Slijedi obrada nastavne jedinice i isticanje značajki.

• književnost, ulomak Pravda (istoimena novela Vladana Desnice) - osmi razred

1.sat:

Učiteljica na početku sata uvodi učenike u specifičnosti forum kazališta. Govori učenicima kako će im ispričati neke od realnih situacija kojima bi mogli svjedočiti u svakodnevnom životu i kaže učenicima kako je njihov zadatak prikazati na sceni navedene situacije, dok će učiteljica biti džoker i uvoditi publiku u samu problematiku situacije. Neke od situacija u koje će ih učiteljica uvesti jesu: tučnjava dva dječaka na ulici, dečko koji tuče curu, vrijeđanje skupine djevojčica djevojčice koja se od njih razlikuje, mama koja tuče dijete. Zadatak učenika je da interveniraju u situaciju i prikažu što bi neki od likova moga učiniti da se izbjegne takva situacija. Ako dođe do različitih mišljenja učenika džoker će nastojati razviti debatu i paziti da rasprava ne krene u krivom smjeru. Učiteljica može postavljati potpitanja, npr. možemo li uopće osuditi neku situaciju ako ne znamo što se dogodilo.

2.sat:

Nakon što su se prethodni sat učenici bavili forum kazalištem i nastojali prikazati različite situacije maloljetničkog nasilja učiteljica će podsjetiti učenike na prethodni sat, što će biti svojevrsna motivacija i uvod u interpretaciju ulomka Pravda Vladana Desnice. Slijedi čitanje ulomka i razgovor o pitanjima koja se u njemu postavljaju.

- **Jezično izražavanje, nastavna jedinica: razgovorni stil - 8.razred**

Prilikom obrade ove jedinice, učitelj/ica kao motivacije će koristiti interakciju s učenicima razgovornim stilom i to na način da će učenike pozdraviti riječima: „Ekipa, šta ima? Majo, si napisala zadaću ili si visila na fejsu? Ivane ti si čitao lektiru ili si gejmao? Na ovaj način učitelj/ica će se koristiti jezikom koji učenici koriste svaki dan. Učenicima će to u početku biti smiješno, no na ovaj, njima blizak način lakše će ali će prihvatiti zadatak i biti će im blizak. Učitelj/ica tada zadaje zadatak učenicima da razmisle o verbalnom nasilju, izrazima kojima se može povrijediti druge i koje treba izbjegavati i ne govoriti drugima. Te izraze će zapisati na ploču i razgovarati o emocijama koje mogu takvi izrazi probuditi kod žrtava nasilja. Nakon što se završi taj zadatak, učitelj/ica će preći na nastavak sata i obraditi nastavnu jedinicu razgovorni stil.

9. Prednosti odgojne drame

Prednosti odgojne drame sa ciljem prevencije maloljetničkog očituju se zapravo kroz izvedbu prethodno opisanih tehnika i aktivnosti, igranju uloga i načinju provođenja (grupni rad). Brojne dramske tehnike i aktivnosti odgojne drame mogu djeci s problemima u ponašanju pružiti mogućnost za osobni rast i razvoj. Dramski odgoj kao takav je kreativna aktivnost pomoću koje djeca usvajaju nove vještine, znanja i vrijednosti koje mi pomažu u kreiranju obrazaca ponašanja. Kroz aktivno sudjelovanje svakog člana grupe, pruža im se prilika za iskustveno učenje kroz vođene dramske aktivnosti. Odgojna drama i njene tehnike i aktivnosti odvijaju se u grupi, a istraživanja su pokazala kako grupni rad ima svoje prednosti. Kovel (Kovel 1986 prema Žižak 2009) nam ukazuje na prednosti grupnog rada te pritom ističe kako kroz grupni rad sudionici uče različitim ulogama, suradnji, odgovornosti i prosocijalnom ponašanju. Osim toga, napominje kako grupni rad može pospješiti zadovoljenje psihosocijalnih potreba, posebice za pripadanjem i poštovanjem. Psihodrama je jedna od metoda rada s djecom s problemima u ponašanju. O uspješnosti grupnih tretmana djece i mladih govore i rezultati meta analize koju su proveli Hoag i Burlingame (Hoag i Burlingame 1997 prema Žižak 2009). U tim su rezultatima identificirali šest područja značajnih pozitivnih promjena kod djece i mladih nakon tretmana u grupi. Autori navode sljedeća područja: socijalne vještine, slika o sebi i samopoštovanje, odstupljujuća ponašanja, problemi prilagodbe/separacije nakon rastave roditelja, anksioznost/strahovi te kontrola i samokontrola. Time je zapravo dokazano kako djeca i mladi s različitim problemima kroz grupni rad najviše profitiraju na planu socijalnog učenja (Žižak 2009). Tehnike i aktivnosti odgojne drame omogućuju djeci razvoj osobnih potencijala.

U članku *Zašto dramski postupci u razrednoj nastavi?* (2007), koji objavljuje *Hrvatski centar za dramski odgoj* govori se o važnosti odgoja. Svaki učitelj predstavlja temelj nastave jer je učitelj prva osoba s kojom se dijete susreće u nastavnom radu. Svako dijete, ali i roditelj ima određena očekivanja spram učitelja. U suvremenoj nastavi učenik postaje centar nastavnog procesa, današnji učenici žele biti primijećeni i prihvaćeni i saslušani. Današnja djeca žele sudjelovati u školskim djelatnostima, a da se pri tome i zabave. Ines Škuflić-Horvat u članku *Dramska nadarenost i njezino provjeravanje* (2008) ukazuje na važnost ulaska dramskog odgoja u obrazovni sustav. Moderno obrazovanje teži za kreativnošću i estetskim razvojem djeteta. Dramski odgoj može se povezati sa iskustvenim doživljajem kod djece. Dramska aktivnost kao takva može biti od velike koristi u unutarpredmetnoj i međupredmetnoj povezanosti.

9.1 Odgojna drama i prevencija vršnjačkog nasilja

Terminom socijalna kompetentnost govorimo o konstrukt koji se sastoji od ponašajnih, kognitivnih i emocionalnih varijabli neophodnih za ostvarivanje odgovarajućih socijalnih odnosa i poželjnih socijalnih rezultata (Žižak 2009).

Kroz kreativne aktivnosti i igru osnažuju se ona područja učenja koja su usmjerena na podršku razvojnim zadacima kod djece i mladih. Autori (Boyd Webb 2003, DeLucia-Waack, 2006, Malekoff 1997, prema Žižak 2009) ističu kako su upravo takve aktivnosti izuzetno važne u radu s djecom i mladima jer omogućavaju spontanu komunikaciju, razvoj osjećaja pripadnosti grupi i razvoj specifičnih kompetencija članova grupe. Gil (1991 prema Žižak 2009) ukazuje na činjenicu da se igra i igrovne aktivnosti u radu s djecom koristi kao:

- mehanizam razvoja vještina rješavanja problema i socijalne kompetentnosti
- proces koji omogućava proradu iskustava i situacija
- sredstvo kroz koje se ponašanja i teškoće „izbace van“
- sredstvo kojim dijete uči kako se uklopiti u svoje okruženje
- sredstvo koje pruža mogućnost da dijete igrajući se „govori svojim jezikom“

Možemo zaključiti kako kreativne aktivnosti u grupnom radu dovode do promjena i do učenja socijalne kompetentnosti. Pod pojam kreativnih aktivnosti možemo uvrstiti i one koje se odvijaju u procesu rada korištenjem odgojne drame kao metode unutar grupe. Odgojna drama kao takva koristi se tehnikama igre, kreativnog izražavanja te iskustvenog učenja i kao takva je dobra metoda koja služi za postizanje pozitivnih promjena kod djece i mladih.

10. Zaključak

Drama and intelligence In everyday life,

„if“ is a fiction, In theatre,

„if“ is an experiment.

Peter Brook

Učitelji, ali i svi koji rade s djecom i mladima s problemima u ponašanju svakodnevno se susreću s brojnim izazovima. Kako bi njihov rad bio što uspješniji i potpuniji učitelji se moraju neprestano usavršavati i nadopunjavati svoj rad novim znanjima, tehnikama i aktivnostima. Kako bi se mogle zadovoljiti potrebe djece s problemima u ponašanju potrebno im je pružiti drugačije nastavne aktivnosti i tehnike, tj. moraju dobiti alat kojima će njihove potrebe biti zadovoljene. Danas sve veći broj stručnjaka poseže za tehnikama odgojne drame. Pomoću odgojne drame djeca na jednostavan i zabavan način usvajaju nove, drugačije obrasce ponašanja, razmišljanja i komuniciranja kako bi poboljšali svoj život. Djeca s problemima u ponašanju često pokazuju otpor prema klasičnom radu te im suhoparna predavanja i teorijska usmena predaja predstavljaju određenu muku te baš iz tog razloga tehnike odgojne drame koje su same po sebi kreativne kod takve djece mogu pokrenuti želju za sudjelovanjem i aktivnošću.

Igra kao takva je osnovna potreba svakog čovjeka te upravo ona omogućuje djeci da kroz odgojnu dramu na zabavan i interaktivan način stječu nova znanja i vještine. Sloboda u igranju različitih uloga u zamišljenom dramskom svijetu omogućava djeci da uđu u poznate situacije i progovore o temama i problemima s kojima se svakodnevno suočavaju. Osim toga, djeca i mladi s problemima u ponašanju kroz taj zamišljen svijet odgojne drame mogu se pronaći u "tuđim cipelama" te na taj način sagledati problem, tj. u našem slučaju nasilje iz drugoga kuta. Metodu dramskog odgoja moguće je koristiti u različitim nastavnim jedinicama, najčešće na početku ili na kraju sata. Ova nastavna metoda kod učitelja zahtjeva više pripreme, ali je njena korist biti višestruka. Cilj svake suvremene škole je učenicima omogućiti iskustveno učenje.

U radu je već spomenuto kako odgojna drama ima bitan utjecaj na razvoj kreativnosti, samopouzdanja, komunikacijskih vještina, povjerenja, samodiscipline i sl. Iskustvenim

načinom koji se primjenjuje svakodnevno u radu odgojne drama djeca i mladima s problemima u ponašanju da otkriju svoje potisnute sposobnosti otkriju i razviju se u uspješniju i zadovoljniju osobu. Učenje koje se odvija unutar grupnog rada po metodi odgojne drame pruža mogućnost djeci i mladima koji odrastaju u nepovoljnim uvjetima da naučene vještine kasnije mogu primjenjivati i u stvarnim situacijama. Takvim načinom učenja socijalnih vještina, djeca i mladi s problemima u ponašanju uče kako lakše i kvalitetnije sagledati životne situacije i probleme u stvarnom okruženju. U radu su prikazani neki od primjera na koji se način može iskoristiti primjena odgojne drame u nastavi hrvatskog jezika sa ciljem prevencije maloljetničkog nasilja.

Možemo zaključiti kako je odgojna drama još uvijek nedovoljno zastupljena u hrvatskim školama i radu s djecom i mladima s problemima u ponašanju. Dramski pedagozi nerijetko ističu kako dramski odgoj, između ostalog, odgaja djecu za njihov budući život. Dramske tehnike koje se koriste u nastavi mogu biti dramske vježbe, igre i improvizacije. Nastavu hrvatskog jezika možemo jednostavno povezati s dramskim odgojem jer i hrvatski jezik i dramski odgoj imaju slične ili iste ciljevi i zadaće o čemu svjedoče i priručnici izdani od strane Hrvatskog centra za dramski odgoj.

Literatura

1. A. Žižak, Koller-Trbović, N., Jeđud, I., Poremećaji u ponašanju djece i mladih: perspektiva stručnjaka i perspektiva djece i mladih. U: Bašić, J., Koller-Trbović, N., Uzelac, S. (ur.): Poremećaji u ponašanju i rizična ponašanja: pristupi i pojmovna određenja. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, 119-137, Zagreb, 2004.
2. Ana Maletić, Pokret i ples: teorija, praksa i metodika suvremene umjetnosti pokreta, NIŠRO VARAŽDIN: Zagreb, 1983
3. Augusto Boal, Igre za glumce i ne-glumce. Hrvatski centar za dramski odgoj, Zagreb, 2009.
4. B. Coloroso, Nasilnik, žrtva i promatrač: od vrtića do srednje škole: kako roditelji i učitelji mogu pomoći u prekidanju kruga nasilja. Zagreb: Bios, 2004.
5. Bogdanka Conjar, Uvod u nastavne procese i dramski odgoj (1). Dostupno na: http://www.stope.hr/nase_aktivnosti/strucni_clanci/uvod-u-nastavne-procese-idramski-odgoj-1/
6. Danica Nola, Kreativni odgoj. U: Kroflin, L, Nola D., Posilović, A., Supek, R. ur. Dijete i kreativnost. Posebno izdanje. Zagreb: Globus, str. 9-14., 1987.
7. D. Olweus, *Nasilje među djecom u školi*, Zagreb, Školska knjiga, 1998.
8. Dean Slavić, Peljar za tumače: književnost u nastavi, Profil: Zagreb, 2011.
9. Dean Slavić i Martina Treščec, »Examples of Motivation Using Drama Expression in Croatian Language Classes«, u: Croatian Journal of Education, 4 (2014), 1173 – 1198
10. Dragović, S., Balić, D. (2013) Drama Pedagogy: a Way of Learning through Experience and by Doing. Croatian Journal of Education. Vol: 15 (1/2013), pages: 191-209
11. Dragutin Rosandić, Metodika književnog odgoja, Školska knjiga: Zagreb, 2005.
12. Gordana Fileš, »Dramski odgoj u nastavi hrvatskog jezika«, u: Gordana Fileš, Dunja Jelčić, Nataša Jruić Stanković, Valentina Lugomer, Marica Motik, Branka Pečaver, Ksenija Rožman, Marija Tuksar, Zamisli, doživi, izrazi! Dramske metode u nastavi hrvatskog jezika, Zagreb: Hrvatski centar za dramski odgoj – Pili poslovi d.o.o., 2008., 17 – 22
13. Gordana Fileš, "Zamisli, doživi, izrazi: dramske metode u nastavi hrvatskog jezika" Zagreb: Hrvatski centar za dramski odgoj- Pili-poslovi d.o.o.
14. Ines Škuflić – Horvat, »Dramski odgoj djece u Hrvatskoj danas«, u: Umjetnost i dijete 4/5/6, vol. XXVII (1995), 227 – 231.

15. Iva Gručić, Prolaz u zamišljeni svijet: procesna drama ili drama u nastajanju, Zagreb: Golden Marketing, 2002.
16. J. O'Toole, The Process of Drama: Negotiating Art and Meaning. Routledge, New York, 1992.
17. Janković, J., Bašić, J. (2001): Prevencija poremećaja u ponašanju djece i mladih u lokalnoj zajednici. Povjerenstvo Vlade Republike Hrvatske za prevenciju poremećaja u ponašanju djece i mladih. Zagreb
18. J. L. Moreno, Psychodrama Volume 1. Beacon House, New York, 1946.
19. Jadranka Radetić – Ivetić, »Igram se, a učim!«, u: Ksenija Lekić, Norma MiglaccioČučak, Jadranka Radetić-Ivetić, Dragica Stanić, Marta Tarkulin – Horvat, Ksenija Vilić – Kolobarić, Igram se, a učim!: dramski postupci u razrednoj nastavi, Zagreb: Hrvatski centar za dramski odgoj- Pili poslovi d.o.o., 2007., 11 – 12.
20. Josipa Bašić, »Teorije prevencije: prevencija poremećaja u ponašanju i rizičnih ponašanja djece i mladih« Školska knjiga, Zagreb, 2009.
21. H. Meyer, Didaktika razredne kvake. Zagreb: Educa, 2001.
22. K. Rigby, Zlostavljanje u školama i što možemo učiniti?. Zagreb: Mosta, 2012.
23. Kermak – Sredanović (1991) Književno-scenski odgoj i obrazovanje mladih. Zagreb: Školska knjiga.
24. M. Ajduković, Ekološki multidimenzionalni pristup sagledavanju činitelja rizika i zaštite u razvoju poremećaja u ponašanju djece i mladeži. U: Bašić, J i Janković, J. (ur.): Rizični i zaštitni čimbenici u razvoju poremećaja u ponašanju djece i mladeži. Zagreb: Povjerenstvo Vlade RH za prevenciju poremećaja u ponašanju djece i mladeži i zaštitu djece s poremećajima u ponašanju, str: 47-62., 1999.
25. P. Slade, Child drama. University of London Press, London, 1954.
26. S. Zrilić, *Bullying- nasilje među školskom djecom – djeca žrtve i napadači*. Zbornik radova Stručnog odjela za izobrazbu učitelja i odgojitelja predškolske djece. Zadar. (str. 169-178), 2004.
27. Snježana Čubrilo, Dramska skupina u osnovnoj školi, Hrvatski časopis za teoriju i praksu nastave, VI (br. 2), str. 267 – 272., 2008.
28. Stjepko Težak, Teorija i praksa nastave hrvatskoga jezika 1, Školska knjiga: Zagreb, 1996
29. Teodora Vigato, Metodički pristupi scenskoj kulturi, Sveučilište: Zadar, 2011.
30. Vesna Bilić, Gordana Buljan Flander i Hana Hrpka NASILJE NAD DJECOM I MEĐU DJECOM, 2012.

31. Vlado Krušić, »O dramskom odgoju- osnovni pojmovi«, u: Ksenija Lekić, Norma Miglaccio-Čučak, Jadranka Radetić-Ivetić, Dragica Stanić, Marta Tarkulin – Horvat, Ksenija Vilić – Kolobarić, Igram se, a učim!: dramski postupci u razrednoj nastavi, Zagreb: Hrvatski centar za dramski odgoj – Pili poslovi d.o.o., 2007., 13 – 15.
32. Vlado Krušić, »Dramski odgoj – svjetski pokret«, u: Umjetnost i dijete 4/5/6, vol. XXVII (1995), 223 – 226.
33. Vladimir Anić, Veliki rječnik hrvatskog jezika, Novi Liber, 2004. Zagreb
34. V. Poljak, Didaktika, Drugo izdanje. Zagreb: Školska knjiga, 1980.
35. Z. Čagalj, Predgovor. U: Bojović, D. Više od igre: Ispričaj mi priču. Dramske metode u radu s djecom. Split: Harfa d.o.o., 2013.
36. Zvezdana Ladika, Dijete i scenska umjetnost: priručnik za dramski odgoj djece i omladine. Zagreb: Školska knjiga, 1970.

Mrežni izvori:

37. Branislava Baranović, Nacionalni kurikulum za obvezno obrazovanje u Hrvatskoj – različite perspektive, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu: Centar za istraživanje i razvoj obrazovanja, Zagreb (siječanj 2006.), http://www.idi.hr/wpcontent/uploads/2014/03/Nac_kurikulum_punit.pdf (Pregledano 8.7.2019.)
38. Članovi mreže profesionalno vođenih kazališta, Mrežna stranica Hrvatski centar ASSISTEJ, <http://www.assitej.hr/mreza-profesionalno-vodenih-kazalista/clanovimreze-profesionalno-vodenih-kazalista/> (Pregledano 14.7.2019.)
39. Čovječe ne ljuti se, Unicef, <https://covjeceispravise.unicef.hr/> (Pregledano 14.7.2019.)
40. Dragović, S., Balić, D. (2013). Drama pedagogy – a way of learning through experience and by doing an example of good practice: youth theatre studio of the 70 croatian national theatre in Varaždin. Croatian Journal of Education : Hrvatski časopis za odgoj i obrazovanje, 15(1), 191-209. Preuzeto s <http://hrcak.srce.hr/100091>
41. Ivančica Janković, »Umjetnost pokreta i plesa u predškolskoj dobi: plesno-ritmički odgoj«, Zagreb (2010), 69 www.azoo.hr/images/stories/dokumenti/I_Jankovic_Umjetnost_pokreta-plesa.doc (Preuzeto 20.7.2019.)

42. Krulić, K. i Velki, T. (2014). Study of relation ship between emotional intelligence and violence among school children. *Život i škola*, 60(32), 27-41. Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=193762 (posjećeno: 28.06.2019).
43. Lugomer, V.(2000/2001) Dramski odgoj u nastavi. Hrvatski centar za dramski odgoj. *Školske novine*. Dostupno na: http://www.hcdo.hr/?page_id=180
44. Mandarić, V. (2012). Novi mediji i rizično ponašanje djece i mladih. *Bogoslovska smotra*, 82(1), 131-149. Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=117752 (posjećeno: 28.06.2019).
45. Majdak, M., Kamenov, Ž. (2011): Odrednice samopoimanja i samopoštovanja maloljetnika društveno neprihvatljivog ponašanja. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 47(2), 58-72. Preuzeto s <http://hrcak.srce.hr/70280>
46. Mijatović, M. (2011) Dramski postupci u nastavi b/h/s jezika i književnosti. Br.60. Dostupno na: http://www.bnp.ba/dols/doc/DRAMSKI_POSTUPCI_U_NASTAVI.pdf
47. Metoda, Mrežna stranica Hrvatska enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=40437>(pregledano 11.7.2019.)
48. Miroljub Mijatović, Dramski postupci u nastavi b/h/s jezika i književnosti, br.60 (2011), Dostupno na: http://www.bnp.ba/dols/doc/DRAMSKI_POSTUPCI_U_NASTAVI.pdf(Preuzeto 8.7.2019.)
49. Muller, E. (2015): Drama and the Education of Youth. Waldorf High School Research Project, AWSNA. Preuzeto s <http://www.waldorflibrary.org/articles/658-drama-andthe-education-of-youth>
50. Nastavni plan i program za Osnovnu školu, Ministarstvo znanosti i obrazovanja (2013), https://mzo.hr/sites/default/files/migrated/nastavni_plan_i_program_za_os_2013.pdf Pregledano 17.7.2019.)
51. Nastavni program za gimnazije – Hrvatski jezik, Nacionalni centar za vanjsko vrednovanje
52. Pokret, Mrežna stranica Hrvatski jezični portal, <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search> (Pregledano 20.6.2019.)
53. Poslijediplomski specijalistički studij Dramske pedagogije, Mrežna stranica Sveučilište u Zagrebu: Učiteljski fakultet, <http://www.ufzg.unizg.hr/?p=19834&lang=hr> (Pregledano 20.6.2019.)

54. Stop nasilju među djecom, Unicef, https://www.unicef.hr/wp-content/uploads/2015/09/Stop_nasilju_medju_djecom_prirucnik.pdf
(Pregledano 14.7.2019.)
55. Velki, T. (2012). Uloga nekih obiteljskih čimbenika u pojavi nasilja među djecom. Psihologijske teme, 21(1), 29-60. Dostupno na: hrcak.srce.hr/file/121683 (posjećeno: 27.07.2019.)
56. Velki, T. i Vrdoljak, G. (2013). Uloga nekih vršnjačkih i školskih varijabli u predviđanju vršnjačkoga nasilnog ponašanja. Društvena istraživanja, 22(1), 101-120. Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=148880 (posjećeno: 27.06.2019.)
57. Zrilić, S. (2006). Sudionici u krugu školskog nasilja–nasilnik, žrtva i promatrač. Magistra Iadertina, 1(1.), 49-57. Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=21428 (posjećeno: 27.06.2019.)
58. Zloković, J. (2004). Nasilje među vršnjacima — problem obitelji, škole i društva. Pedagogijska istraživanja, 1(2), 207-219. Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=205488 (posjećeno: 28.06.2019.)

Popis slika

Slika 1 Krug nasilja.....	30
Slika 2 Drvo teatra potlačenih.....	53

Dramski odgoj u osnovnoškolskoj nastavi hrvatskog jezika sa ciljem prevencije maloljetničkog nasilja

SAŽETAK:

Obrazovanjem se razvijaju razne vještine i sposobnosti. Današnja, suvremena nastava izbjegava frontalnu nastavu u kojoj je učenik samo pasivni promatrač te teži suvremenim metodama poučavanja. Dramski odgoj jedna je od suvremenih metoda koja može biti od velike koristi djeci i mladima. Cilj je ovog rada ukazati na metodu dramskog odgoja u nastavi hrvatskog jezika sa ciljem prevencije maloljetničkog nasilja, odnosno na koristi koje ta metoda omogućuje u odgoju i obrazovanju djece u osnovnoj školi. Na početku rada ću obraditi problematiku nastavnih metoda, dramske pedagogija te sam pojam dramskog odgoja. Nakon toga uslijedit će definicija i karakteristike maloljetničkog nasilja. U sljedećim poglavljima govorit ću o dramskoj pedagogiji i drami u obrazovanju. Zatim ću pažnju posvetiti dramskim tehnikama i iznijeti primjere primjene metode dramskog odgoja u nastavi hrvatskog jezika od 5. do 8. razreda osnovne škole sa ciljem prevencije maloljetničkog nasilja. U posljednjem dijelu rada nastojati ću ukazati na važnost i prednosti odgojne drame.

Ključne riječi: dramski odgoj, dramska pedagogija, maloljetničko nasilje, nastava hrvatskog jezika, metoda rada, dramske tehnike, primjena metode dramskog odgoja

SUMMARY

Education develops various skills and abilities. Today 's contemporary continuation of avoiding a frontal continuation in which the student is merely a passive observer and pursues modern teaching methods. Dramatic education is modern method, which can be great benefit to children and young people. At the beginnig of the work I wil cover the problems of teaching methods, drama pedagogy and I will present drama education. After that I will define the characteristics of juvenile violence. In the following sections, I will talk about drama pedagogy and drama in education. Then I will pay attention to the drma technique and give examples of the application of the method of drama education in teaching Croatian language from the 5th to the 8th grade of elementary school with prevention of juvenile violence. In the last part of the paper I will endeavor to point out the importance and possibilities of the drama's reponse.

Keywords: drama education, drama pedagogy, Croatian language classes, work method, the use of drama education method